

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER:

- Fil. lic. *Evald Gustafsson*, Stockholm: "Törn-
utdragaren" i Gotlands 1100-tals konst 97
Summary 105
Landsantikvarien *Gösta von Schoultz*, Karlstad:
Västsvensk hemslöjdsexport under 1600-talet
Summary 110

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN:

- Arkivarien *Sten-Bertil Vide*, Lund: Den nya
tiden — det nya språket 111
Arkivarien *Jan Liedgren*, Stockholm: Om
Mårtens gås i Mälardalslandskapen 1557 114

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Fil. lic. *Anne Marie Franzén*, Stockholm:
Bayeux-tapeten 115

- Helen Engelstad: Refil, bunad, tjeld. Dens.:
Dobbeltvev i Norge. Anmälda av fil. dr
Agnes Geijer, Stockholm 119
Sven Hirn: Imatra som natursevärdhet. An-
mäld av docenten *Gösta Löwendahl*, Lund 123
Bengt Stolt: Kyrkorestaurering. Anmäld av
landsantikvarien *Sven E. Noreen*, Kristianstad 125
Från Fugger till Kreuger. Anmäld av pro-
fessor *Sigfrid Svensson*, Lund 126

KORTA BOKNOTISER:

- Fredrik Paasche: Mötet mellom hedendom og
kristendom i Norden 127
Ragnar Nilsson och Carl-Martin Bergstrand:
Folketro och folksed på Värmlandsnäs II .. 127

- FÖRENINGSMEDDELANDE 128

RIG · ÅRGÅNG 41 · HÄFTE

4

1958

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare: Förste intendenten, fil. lic. *Mats Rehnberg*

REDAKTION:

Styresmannen för Nordiska museet, fil. dr *Gösta Berg*

Förste intendenten, fil. lic. *Mats Rehnberg*

Professorn, fil. dr *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Styresmannen för Nordiska museet, fil. dr *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm Ö. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Finngatan 8, Lund

Årsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

FYRTIOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

REDAKTION
GÖSTA BERG • MATS REHNBERG
SIGFRID SVENSSON

STOCKHOLM 1958

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Hovrättspresidenten *Herman Zetterberg* (ordf.), riksarkivarien *Ingvar Andersson* (v. ordf.), förste intendenten *Mats Rehnberg* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), professorn *Sigfrid Svensson* (Rigs redaktör, adr. Folklivsarkivet, Lund), Nordiska museets styresman *Gösta Berg*, professorn *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegerd Henschen*, bibliotekarien *Sam Owen Jansson*, förste antikvarien *Sverker Jansson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, förste antikvarien *Tord O:son Nordberg*, utrikesrådet *Sture Petrén*, landsantikvarien *Gösta von Schoultz*, kaptenen *Nils Strömbom*, intendenten *Svante Svärdström*, professorn *Ernst Söderlund*, f. förste intendenten *Sigurd Wallin*

REVISORER

Intendenten *Arne Björnstad*, fil. dr *K. E. Sahlström*

STOCKHOLM 1958
TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE

INNEHÅLL

UPPSATSER

F. arkivarien fil. dr <i>Arvid Bäckström</i> , Stockholm: Man bygger vid Tullgarn 1800—1807	65
Reconstruction of Tullgarn, 1800—1807	81
Fil. lic. <i>Evald Gustafsson</i> , Stockholm: "Törn-utdragaren" i Gotlands 1100-talskonst	97
Spinario in the Mediæval Art of Gotland	105
Fru <i>Helga Leide</i> , Lund: Eldgnidning som medel att förebygga kreaturspest	25
Drehfeuer gegen Rinderpest in Schonen 1750	28
Fru <i>Gertrud Rodhe</i> , Saltsjöbaden: Knyppling utan fast mönster	1
Laces without a fixed pattern	24
Landsantikvarien <i>Gösta von Schoultz</i> , Karlstad: Västsvensk hemslöjdsexport under 1600-talet	106
Export of Domestic Crafts from West Sweden during the 17th Century	110
Professorn <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund: Danskt och skånskt	33
Schonisch—dänisch	43

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Domkyrkosysslomannen teol. dr <i>Gunnar Ekström</i> , Västerås: Guldsmedsstämplarna IS i Stockholm under 1600-talets senare hälft	64
Arkivarien <i>Jan Liedgren</i> , Stockholm: Om Mårtens gås i Målarlandskapen 1557	114
Arkivarien <i>Sten-Bertil Vide</i> , Lund: Den nya tiden — det nya språket	111

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Skriftställaren <i>R. Broby-Johansen</i> , Köpenhamn, och fil. dr <i>Ingegerd Henschen</i> , Stockholm: Kropp och kläder. Genmåle och replik	29
Förste assistenten <i>Torkel Eriksson</i> , Lund: Folklig visdom	51
Fil. lic. <i>Anne Marie Franzén</i> , Stockholm: Bayeuxtapeten	115

F. förste intendenten fil. dr <i>Sigurd Wallin</i> , Stockholm: Gustav Vasas grav	45
Bayeux-tapeten. Se ovan <i>Anne Marie Franzén</i>	
Edvard Bull: Arbeidermiljö under det industrielle gjenombrudd. Anmäld av landsantikvarien <i>Allan Nilson</i>	94
Helen Engelstad: Refil, bunad, tjeld. Dens.: Dobbeltvev i Norge. Anmälda av fil. dr <i>Agnes Geijer</i>	119
Från Fugger till Kreuger. Anmäld av professorn <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund	126
Berndt Gustafsson, Svensk kyrkogeografi. Anmäld av fil. lic. <i>Sven B. Ek</i> , Lund	58
Roar Hauglid: Hus peis og billedvev. Anmäld av professorn <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund	57
Sven Hirn: Imatra som natursevärdhet till och med 1870. Anmäld av docenten <i>Gösta Löwendahl</i> , Lund	123
Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård. Anmäld av docenten <i>Sven Dahl</i> , Göteborg	93
Alfa Olsson: Om allmogens kosthåll, Anmäld av professorn <i>Gustav Ränk</i> , Stockholm	82
Martin Olsson m. fl.: Vasagraven i Uppsala domkyrka, se ovan <i>Sigurd Wallin</i>	
Bengt Stolt: Kyrkorestaurering, anmäld av landsantikvarien <i>Sven E. Noreen</i> , Kristianstad	125
Per-Edvin Wallén: Die Klage gegen den Toten im nordgermanischen Recht. Anmäld av fil. mag. <i>Lizzie Carlsson</i> , Lund	90
Øystein Vesaas: Rosemaaling i Telemark. Anmäld av intendenten fil. dr <i>Svante Svärdeström</i> , Stockholm	87
Sten-Bertil Vide: Ordspråk, ordstäv och talesätt från sydvästra Småland, se ovan <i>Torkel Eriksson</i>	
Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1937 och 1938. Anmäld av professorn <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund	56
Växjö stads historia. Anmäld av fil. dr <i>Sven Ljung</i> , Stockholm	54

KORTA BOKNOTISER

Ernst Burgstaller: Brauchtumsgebäcke und Weihnachtsspeisen	96
Christian Duhne: Norrbärke. En bergslags- socken	62
Per Hallström: Modernas psykologi	60
Vernam Hull och Archer Taylor: A collection of Irish Riddles	63
Albin Johanson: Handelslivet i Östersund 1786—1950	60
Gösta Lext: Våra svenska kyrkoarkiv	62
Hans B. Meyer: Das Danziger Volksleben ..	61
Ragnar Nilsson och Carl-Martin Bergstrand: Folketro och folksed på Värmlandsnäs II ..	127
Fredrik Paasche: Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden	127
Fredric Peachy: Clareti enigmata. The Latin Riddles of Claret	63
Albert Sandklef: August Bondeson	60
Stenbrohults sockens historia	62
Svante Svärdström: Dalmålningar i urval ..	61
Sveriges järnvägar 100 år	61
Lily Weiser-Aall: Menn med öreringer i Norge	96
<i>FÖRENINGSMEDDELANDE</i>	128
Signaturer under rubriken "Korta boknotiser": A. B. R. = Anna Birgitta Rooth, A. O. = Alfa Ols- son, B. E—dt = Brita Egardt, L. A. = Lennart Améen, M. R—g = Mats Rehnberg, N—nn = Maj Nodermann, S. B. E. = Sven B. Ek, S. L. = Sten Lundwall, S. S. = Sigfrid Svensson, Svt. = Svante Svärdström.	

”Törnutdragaren” i Gotlands 1100-talskonst

Av Evald Gustafsson

Då den gotländske stensemästare, som Roosval givit anonymmästarnamnet Byzantios, på 1100-talet högg sina dopfuntar, valde han att smycka de åttsidiga funtcupborna med framställningar av fabeldjur och figurscener, som uppenbarligen har en symbolisk innebörd. Bildernas betydelse har i de flesta fall klarlagts genom Roosvals forskningar.¹ På fyra av Byzantiosverkstadens funtar, i Väte, Hogrån, Träkumla och Hejde, samt på en av de fasadreliefer, som mästaren huggit för den romanska kyrkan i Vänge, finnes emellertid en bild, vars förekomst i sammanhanget ej är lättbegriplig. Det är en framställning av ”törnutdragaren”, en sittande naken manlig gestalt, som placerat högra benet över det vänstra och som böjer sig fram, sysselsatt med att taga bort en törntaggen ur foten, sålunda efterbildande den berömda antika skulpturen *spinario*.² I Vänge, fig. 1, Väte och Hejde, fig. 2, är törntaggen tydligt framställd; den har t. o. m. fått väldig storlek. I samtliga bilder är mannen sedd i vän-

sterprofil. Han är vidare framställd med en ful, grinande uppsyn, tydligast i Vänge. För övrigt varierar framställningarna något; i Vänge och Hogrån, fig. 3, synes t. v. om figuren ett träd, i övriga fall finnes på motsvarande plats en stående gestalt, som av allt att döma bör ses i sammanhang med törnutdragaren, och som tillsammans med denne sålunda bildar en scen.

Genom sitt groteska utseende har figuren föga frändskap med bilden av den sköna antika ynglingen, som sedan renässansen varit uppställd i Konservatorspalatset på Kapitolium i Rom, men som långt tidigare tilldragit sig Romresenärernas intresse, där den fanns uppsatt i Campo Lateranense tillsammans med andra antiker.³ Under antiken måtte bilden ha varit mycket populär och flera efterbildningar från senantiken finnes,⁴ vilka kan ha tjänat som förebilder, då medeltiden tog upp motivet. Törnutdragaren är nämligen ej någon särskilt ovan-

¹ J. Roosval, *Die Steinmeister Gotlands*, Stockholm 1918, s. 108 ff.

² J. Roosval, *Törnutdragaren*. Spår af den klassiska antiken i Gotlands medeltid, *Svenska Dagbladet* 5.8. 1906.

³ W. S. Heckscher, *Dornauszieher*, *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, 39. Lieferung, Stuttgart 1955, sp. 291.

⁴ J. Adhémar, *Influence antique dans l'art moyen age français*, *Studies of the Warburg Institute*, 7, London 1939, s. 189 ff.

1. Fasadrelief. Vänge kyrka, Gotland.
Foto ATA.

lig företeelse i den tidig- och högmedeltida konsten. Det finnes tvivelstutan en lång rad mellanled, innan motivet uppträder i Gotlands 1100-talskonst.

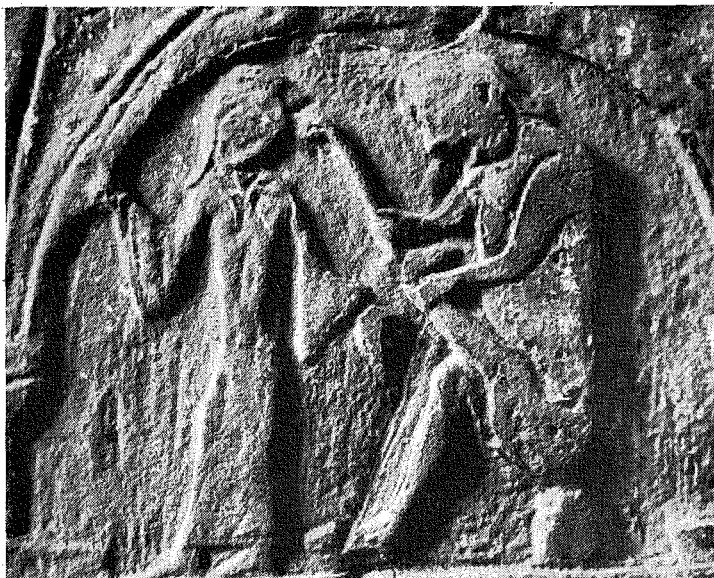
Framför allt förekommer motivet i Italiens romanska konst, där arvet från antiken såväl i stilistiskt som motiviskt avseende förnimmes levande. På några av de rikt skulpterade ambonerna från 1100-talet i mellersta Italiens kyrkor finner man bilden av en törnutdragande yngling, delvis i fullplastiskt utförande.⁵ I vissa fall är figuren framställd påklädd, i tröja och kort kjortel. Likartade framställningar, ehuru i lågre relief, påträffas flerstädes i mellersta och norra Italiens arkitekturskulptur; i kyrkportalernas sviter av månadsbilder — som representant för månaden mars.⁶ Norr om Alperna

finner man törnutdragaren i skiftande sammanhang i romansk konst, dock mycket sällan som månadsbild. Figuren här är i regel framställd naken och blivit en grotesk uppenbarelse, så som fallet är på de gotländska funtarna.

På 1100-talet gjorde en viss magister Gregorius från England ett besök i Rom, varvid han nedtecknade sina intryck av de märkvärdiga antika bilder han såg, bl. a. också av spinarioskulpturen under rubriken *De ridiculoso simulachro Priapi: Est etiam aliud eneam simulacrum valde ridiculosum quod Priapum dicunt. Qui demisso capite velut spinam calcatam educturnus de pede, asperam lesionem patientis speciem representat Cui si demisso capite velut quid agat exploraturus*

⁵ O. Lehmann—Brockhaus, Die Kanzeln der Abruzzen im 12. u. 13. Jahrhundert, Römische Jahrbuch für Kunstgeschichte, 6, 1942—1944, Wien 1946, s. 309 ff.

⁶ J. C. Webster, The Labors of the Months in Antique and Mediæval Art to the end of the 12 Century, Princeton Monographs 21, Princeton 1938, passim.

2. Doppfuntisrelief. Hejde kyrka, Gotland. Foto G. Svahnström.

*suspexeris, mire magnitudinis uirilia uidebis.*⁷

Ställer man frågan huruvida denna Gregorius' uppfattning av törnutedragaren som en priapisk figur var allmänt företrädd under medeltiden, måste man först konstatera, att en sådan tolkning ej rimmar så bra med figurens gestaltning i Italiens romanska konst. Detta har framhållits av Lehmann—Brockhaus, som ifrågasätter, om inte Gregorius här tar upp något, som blott och bart är "eine freche römische Lokalposse".⁸ Men kan det i stället inte vara så, att den engelske resenären från *sin* miljö medförde en uppfattning om hur en figur med törnutedragarens ställningsmotiv skulle tydas i enlighet med medeltidens moraliserande

konstuppfattning? Det kan förmodas, att Gregorius kände till en innebörd av sådan art, att det låg nära till hands för honom att nämna *Priapus* i sin ambition att se skulpturen som en antik gudabild. Såsom törnutedragarmotivet utformats på flera håll i den romanska konsten norr om Alperna finns det anledning tro, att dess betydelse varit sådan, att Gregorius haft vissa skäl för sin uppfattning. Vi möter t. ex. i den berömda, skulpturrika förhallsportalen i Sainte Madelaine i Vézelay en törnutedragare, placerad tillsammans med figurer, som enligt en forskare illustrerar vansinne, djävulsbesatthet och liderlighet, och som möjligen med hänsyn till portalbildernas encyklopediska mening föreställer de från Plinius kända gymnosofisterna i Indien.⁹ Att tolka törnutedra-

⁷ G. Rushforth, *Magister Gregorius "de Mirabilibus urbis Romae"*. A new description of Rome in the twelfth century. *The Journal of Roman Studies* IX, London 1919, s. 49.

⁸ Lehmann—Brockhaus, a. a. s. 311.

⁹ A. Katzenellenbogen, *The central tympanum at Vézelay. Its encyclopedic meaning and its relation to the first Crusade*. *The Art Bulletin*, 26, 1944, s. 145.

garen här och på andra håll rätt och slätt som en *Priapus* torde dock vara mindre välbetänkt. Symboliken synes ha växlat¹⁰ och kan också vara komplex. I vissa fall gör sammanhanget det berättigat att tyda figuren som en framställning av *Luxuria*.¹¹ Men den kan också vara att fatta som idol, hednisk avgudabild över huvud taget, och därmed som symbol för hedendomen. På sådant sätt bör man tolka den välkände törnutdragare, som finnes på ärkebiskop Friedrich von Wettins gravsten i Magdeburg från 1152. Spetsen av biskopens kråkla är här på ett talande sätt placerad på huvudet av den delvis fullplastiskt utförda, lilla figuren vid stenens fotända. Detta betecknar kyrkans triumf över hedendomen och syftar närmare bestämt på biskopens kristningståg mot de hedniska vunderna, varvid han bl. a. enligt en källa förstörde ett *fanum cum idolis*.¹²

Studerar man törnutdragaren på de gotländska funtarna bör sådana tolkningar beaktas. Figurens fula uppsyn, nakenhet och tydligt markerade fallos — i Vänge- och Hogränframställningarna — ger tillräcklig anledning att betrakta den som bärare av ett innehåll, likartat de nämnda framställningarnas. Det förhållandet, att bilden blivit använd just på dopfuntarna, liksom sammanhanget med andra reliefframställningar på funtcuporna, kan möjligen bidra till en närmare bestämning.

Genom dopet befrias människan från arvsynden. Den ursprungliga syndens straff symboliseras av de *spinæ et tribuli*, som marken skall bära åt Adam; törn-

taggen i foten kan bli en erinran om arvsyndens förbannelse.¹³ Spinariomotivets förekomst på en dopfunt, vartill några paralleller utanför Gotland ej tycks finnas, blir sålunda innehållsligt befogat. De redan nämnda tolkningarna ger ju också anknytningar till arvsynden; som representant för hedendomen är mannen ej delaktig av frälsningen från synden, och med sin priapiska karaktär kan han giva ett kraftigt uttryck för den i synden bundna människans liderlighet.

En tydning av den gotländske törnutdragaren som beteckning för arvsynden vinner i sannolikhet, om man uppmärksammar innehållet i de funtreliiefer, som motivet ställts samman med. Många av Byzantiosfuntarnas cuppareliiefer anspelar på Kristi frälsningsverk och dopvattnets helande, livgivande verkan, så t.ex. *Agnus Dei*, höjande korsfanan, symbol för Kristus, på en gång offerlamm och dödens besegrare, lejonet, som kan beteckna Kristi uppståndelse och livets seger, hjorten, påfågeln och paradisträdet, *arbor vitæ*, vilka samtliga är förbundna med livs- och vattensymboliken. Vissa sceniska framställningar, som t. ex. Simsons kamp med lejonet, har en likartad betydelse. I detta motiv, som finnes på flera av funtarna, bl. a. i Hogrän, Väte och Hejde, blir också själva striden med djävulen åskådliggjord. Kampmotivet möter också i bilden av de båda krigarna, som drabbar samman med svärd och rundsköldar, den symboliska framställningen av militaries pugnantes, som är uthuggen på Hejdefunten. Slutligen finnes också reliefer, som illustrerar onskans herravälde och människans vanmakt, då hon står utanför kyrkan. Det torde vara riktigt att se en

¹⁰ Heckscher, a. a. sp. 289 ff.

¹¹ Ibid., sp. 293.

¹² Ibid., sp. 293 f.

¹³ Ibid., sp. 291 f.

sådan betydelse i de jaktframställningar, som hör till Byzantiosverkstadens ofta använda motiv.¹⁴ Framför allt kan aspyrtyttaren nämnas, som förekommer på inte mindre än sju av de funtar, som utgått från verkstaden, bl. a. på Hogrän-, Hejde- och Träkumlafuntarna, på den sistnämnda omedelbart intill törnutdragaren. Bilden av den bortflyende draken aspis med den hjälplösa människan fastklamrad gränsle på fabelväsendets rygg var ju en under medeltiden ofta använd symbol för arvsynden.¹⁵

Förekomsten av sådana motiv bland funtrelierna ökar utan tvivel trovärdigheten av den här framförda uppfattningen om den gotländske törnutdragarens betydelse. Men det är frestande, att föra resonemanget ett stycke längre. Antager man att figuren i detta sammanhang är en arvsyndens symbol genom sin anknytning till avgudadyrkan och dödsyndens *Luxuria*, och håller man samtidigt i minne, att den omvälvande brytningen med hedendomen ej låg i ett avlägset fjärran för 1100-talets nordbor, kan man ifrågasätta, om inte figuren blivit uppfattad som en bild av Frö, den populära fruktbarhetsguden, vars kult knappast blev helt utplånad förrän långt efter kristendomens införande. Med hänsyn till Frös stora betydelse måste hans bild ha betraktats som idolen framför andra, som inkarnationen av hedendomen. Fallosguden, vars bild i Uppsala hednatempel enligt Adam från Bremen var utformad *cum ingenti priapo* torde väl också för

3. Doppfuntsrelief. Hogräns kyrka, Gotland.
Foto förf.

kyrkan varit det mest slående exemplet på liderlighetens synd. Tyvärr är antalet bevarade Fröbilder mycket litet,¹⁶ vilket omöjliggör sådana jämförelser, som till äventyrs kunde stödja den framförda hypotesen. Det bekanta exemplet, Fröstatyeten från Rällinge i Lunda socken, Södermanland, daterad till tiden omkring 1000,¹⁷ uppvisar på vissa punkter likheter med de gotländska bilderna; nakenheten, markeringen av fallos och ställningen med korsade ben. Detta är detaljer, som hör till den bestämda bildtyp som guden Frö av allt att döma fått i den nordiska konsten senast under 1000-talet.¹⁸ Att

¹⁴ Betr. jaktbildernas symbolik se t. ex. W. v. Blankenburg, *Heilige und demonische Tiere*, Leipzig 1943, s. 155 ff.

¹⁵ J. Roosval, *Gotlands kyrkokonst*, Stockholm 1952, s. 30; A. D. Goldschmidt, *Der Albanipsalter in Hildesheim*, s. 53 f.

¹⁶ Se t. ex. B. Einerstam, *Notes on Phallic Figures and Stones in Scandinavia*, Ethnos 1956, s. 85 ff. Förf. tackar Einerstam för givande diskussion rörande de här berörda problemen.

¹⁷ *Ibid.*, s. 85; W. Holmqvist, *Sigtunamästaren och hans krets, Situne Dei* 1948, s. 49.

¹⁸ Holmqvist, a. a. s. 49.

bilden av Frö kunnat vandra över till den kyrkliga konsten under det tidsskede, som följde efter brytningen med hedendomen, synes framgå av en stilistiskt primitiv relief i Torpa kyrka i Södermanland, fig. 4. På denna ses en sittande man med krum rygg och korslagda ben, som på grund av sina slående likheter med Rällingestatyetten tolkats som en Fröframställning.¹⁹

Man måste nog utgå ifrån, att den gotländska törnutdragarbildens ikonografi till största delen är upptagen från den romanska konsten i Syd- eller Mellan-europa. Möjligheten att bilden utgör en kombination mellan sydlandiskt och nordiskt kan dock inte helt uteslutas. Antagandet att framställningen kan bära ett innehåll, som åtminstone till en del hänför sig till en rent nordisk föreställnings-

¹⁹ Ibid., s. 50.

4. Portalrelief. Torpa kyrka, Södermanland.
Foto ATA.

värld, grundar sig till stor del på det faktum, att vissa bilddetaljer alldeles saknar motsvarigheter i den mellan- och sydeuropeiska konstens törnutdragarbilder. Den kvinnliga gestalt, som i Väte- och Hejderrelieferna är placerad t. v. om törnutdragaren och vänder sig mot denne med utbredda armar, kan omöjligen betraktas som en isolerad gestalt, utan bildmässigt sammanhang med den sittande figuren. Denna kvinna vid törnutdragarens sida är ej känd på annat håll.²⁰

Kvinnan är iförd en åtsittande klädnad med vida armar; i Hejdeframställningen bär hon dessutom en hög huvudbonad. En sådan klädsel har också kvinnan i en av de reliefer, som prytt långhusportalen i 1100-talskyrkan i Väte.²¹ Hon är på denna bild framställd med bl. a. två drakar, som biter i hennes bröst. Det rör sig här om en av den romanska konstens vanliga *Luxuria*-symboler.

I den nämnda reliefen i Torpa finnes en kvinna framställd vid sidan av den sittande mannen, som blivit tolkad som guden Frö. Kanske har denna bild, och kanske också Väte- och Hejderrelieferna avsett en framställning av fruktbarhetsguden och hans kvinnliga partner? Med hänsyn till den stora roll kvinnan spelat i den nordiska, förkristna fruktbarhetskulten²² är en sådan tanke ej orimlig. Särskilt bör i detta sammanhang nämnas my-

²⁰ För värdefullt meningsutbyte rörande denna bilddetalj står förf. i tacksamhetsskuld till professor W. S. Heckscher, Kunsthistorisch Instituut vid universitetet i Utrecht.

²¹ Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium, h. 54, Gotland, bd III, Stockholm 1942, s. 284.

²² F. Ström, *Diser, Nornor, Valkyrjor: Fruktbarhetskult och sakralt kungadöme i Norden*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Filologisk-filosofiska serien 1, Göteborg 1954, passim., särsk. s. 36 f.

5. Dopfuntsrelief.
Träkumla kyrka,
Gotland. Foto förf.

ten om Frö och Gerd i eddadikten Skírnismál. Den kultiska bakgrunden till denna myt är förmålningen mellan gud och gudinna, ett för den primitiva fruktbarhetskulten betecknande motiv.²³ Gerd ”er kun et andet navn paa den gudinde, som representerer vegetationskraften i og paa jorden”, hon är ”den kvinde, der sammen med Frøi utgjør det nordiske gudepar for alt jordens liv”.²⁴ Som ett exempel kan också Flateyjarbóks berättelse om Gunnar Helmings äventyr bland svearna anföras. I denna heter det, att i Sverige dyrkades Frö framför andra gudar och hade vid sin sida en ung, vacker kvinna. I den historia, som därefter utvecklas, spårar man bakom den kristna berättelsens tedentiösa framställning ett kultbruk, där kvinnan är fruktbarhetsgudens mänskliga gemål, fruktbarhetsgudinnans representant.²⁵

Återstår så att med några ord beröra

²³ Ibid., s. 94.

²⁴ M. Olsen, *Fra gammelnorsk myte og kultus, Maal og Minne*, 1909, s. 21 o. 22.

²⁵ Ström, a. a., s. 37 f.

törnutdragarbilden på funten i Träkumla, fig. 5. Den naiva bemålning i kraftiga färger, som cupporelieferna erhållit 1786—87²⁶ har medfört, att vissa bilddetaljer blivit förvanskade, men reliefhuggningen är dock ej tunnare än att figurernas ursprungliga utseende i stora drag kan frammanas. Figuren till vänster om törnutdragaren är här synnerligen gåtfull. Den stående gestalten, som i princip erinrar om kvinnofigurerna i Hejde och Väte, är iförd knäkort klädnad och håller händerna emot bröstet i en ställning, som på sätt och vis erinrar om en orantåtbörd. Omkring det runda, skägglösa ansiktet finnes en i det närmaste cirkelformad reliefvalk, som påminner om en gloria. Möjligheten att det är ett helgon som avbildats måste hållas öppet. Den korta dräkten skulle då tyda på en framställning av något östromerskt soldathelgon. Faktum är emellertid, att vissa bilddetaljer talar emot ett sådant antagande. Soldat-

²⁶ Sveriges kyrkor, *Konsthistoriskt inventarium*, h. 54, Gotland, bd III, Stockholm 1942, s. 42.

helgonen uppträder i konsten alltid beväpnade, med svärd vid sidan²⁷ eller bärande lans och sköld. Om man vidare studerar arm- och handställningen i detalj och särskilt observerar det sätt, på vilket armar-na krökts ut från livet, måste man konstatera, att det här knappast rör sig om den vanliga, aldrig varierade orantåtbörden. I stället erinras man om urgamla, orientaliska bilder av "moder jord", gudinnor framställda med händerna pressade mot bröstet. Sådana bilder har i nordiskt, arkeologiskt material motsvarigheter i vissa bronsåldersstatyetter, som antages föreställa fruktbarhetsgudinnor.²⁸ Är Träkumlafuntens figur möjligen en kvinna och anknyter motivet till fruktbarhetskulten? Är glorian att betrakta som en schablonmässigt utförd håruppsättning eller huvudbonad? Ett bestämt svar på dessa och tidigare antydda frågor rörande figuren vid törnutdragarens sida torde vara

svårt att lämna. Mycket synes dock tala för att de gotländska spinariobilderna på dopfuntarna vidrör föreställningar från fruktbarhetskulten. Är detta fallet uppvisar de ett klart sammanhang, men dessutom en skarpt formulerad kontrast till dopfuntens funktion och till de funtreli-efer som uttrycker dopsymbolikens konventionella tankegångar. Den hedniska fruktbarhetskultens uttryck ställes emot symbolerna för den kristna frälsningsläran. Livet i synden ställes emot det nya liv, till vilket människan födes i funtens vatten.

²⁷ Ett gotländskt exempel härpå lämnar de i rysk-bysantisk stil utförda muralmålningarna i Källunge kyrkas romanska långhus, där i triumfbågen finnes framställt ett östromerskt soldat-helgon.

²⁸ Se t. ex. S. Curman—B. Nerman—D. Selling, Tiotusen år i Sverige, Stockholm 1945, s. 113, fig. 119.

SUMMARY

Spinario in the Mediæval Art of Gotland

Amongst the many baptismal fonts made on the island of Gotland in the 12th century there is one group with characteristic ornamentation, consisting of symbolical animals and figure scenes, skillfully drawn and cut in low relief on the eight sides of the bowl. On four of these fonts, in Väte, Hogrån, Träkumla, and Hejde churches, and also on a facade relief of the same style in Vänge church, there is a representation of the "thorn-extractor", to whose significance in this connection insufficient attention has been paid. This Gotland spinario is represented sitting on a small mound or on a stone; he is naked and has an ugly, grinning face. The "thorn" in some cases is of tremendous size. In Vänge and Hogrån the naked figure has been provided with a clearly marked phallus. Not least through this detail do the Gotland representations differ from the well-known "thorn-extractor" figures in the Romanesque art of Central and Southern Europe. In Gotland alone, however, do the "thorn-extractor" figures seem to occur on baptismal fonts.

Of great importance for our knowledge of the mediæval conception of the "thorn-extractor" is the view of the monk Gregorius: the antique spinario is an image of the God of Fertility, Priapus. The figure could probably also be regarded simply as an idol and thus as a symbol for paganism. It can also be comprehended as symbolizing the original sin, the thorn thus being a reminder of the curse

of the original sin. This interpretation seems to be the correct one, especially when one considers the placing of the Gotland figures, on baptismal fonts. Through the water of the font man is liberated from the original sin. Indeed, all reliefs on these fonts have such motifs symbolizing the life-giving effect of the font's water, the battle between Christ and the devil, and the impotence of those who have not participated in its salvation. Another symbol for the original sin can be found, for example, in the representation of man riding on the dragon Aspis.

To conclude, the author points out that certain resemblances exist between the Gotland "thorn-extractor" and a preserved representation of the pagan God Frö, the God of Fertility of the North, portrayed cross-legged, ugly, naked, and with a larger phallus. Is it possible that the Gotland people of the 12th century conceived the "thorn extractor" to represent Frö? A positive opinion cannot be expressed on this point, but taking into consideration the late christianization of the North and the popularity of the God which extended far into the christian era, the possibility does exist that the churchmen saw in him a god symbol of sin and paganism. The curious representation with a female figure at the "thorn-extractor's" side in Väte, Hejde, and Träkumla — no parallels of this have been discovered — could thus be said to be an illustration of an episode in the myth about Frö.

Västsvensk hemslöjdsexport under 1600-talet

Av Gösta von Schoultz

Det är ett ofta förbisett faktum, att bland de förädlade exportvarorna under det förindustriella skedet det ej var städshantverkets produkter, som utgjorde det viktigaste inslaget kvantitativt sett, utan i stället alstren av allmogens slöjder, vilka spredos långt ut över landets gränser. För Danmarks vidkommande har detta särskilt påvisats av Aksel E. Christensen i den danska industrihistorien¹ och förhållandet synes ha varit enhanda även i Sverige. I Danmark har det främst varit fråga om export av stickade strumpor och andra ylleveror, vilkas tillverkning alltsedan 1600-talet utgjort en blomstrande saluslöjd på Jylland. I Sverige gäller det framför allt smärre arbeten av trä och järn, vilka bl. a. i olika trakter av Västsvrige tillverkats i stor skala flera århundraden igenom.

En viktig exporthamn för detta västsvenska område var givetvis Göteborg, och ett studium av dess tullhandlingar ger

Originalmanuskriptet till denna uppsats ingår i en handskriven festskrift, som från Nordiska museet överlämnades till professor Sigfrid Svensson på 50-årsdagen den 1/6 1951.

¹ Industriens Historie i Danmark. Utg. av Axel Nielsen. Del I. A. E. Christensen, Tiden indtil 1730, s. 179, 178 ff. Köpenhamn 1943.

en rätt god kunskap om arten och omfattningen av denna saluslöjd för export. Materialet spänner över tre århundraden men här skall blott det äldsta skede vi kan överblicka, nämligen 1600-talet, bli föremål för några korta kommentarer. Avgränsningen till detta århundrades slut är icke helt tillfällig. Under det stora nordiska kriget bli möjligheterna för exporten begränsade, och källmaterialet från denna tid är sporadiskt och oöverskådligt och börjar först efter omkring 1720 åter flyta jämnare.

De källor som finnas rörande denna export ha till stor del redovisats av Ivan Lind i hans arbete om Göteborgs handel och sjöfart 1637—1920.² Det är framför allt stadens tolagsräkenskaper, vilka finnas bevarade i Göteborgs landsarkiv och som i fråga om den utgående trafiken börja 1638 och med vissa uppehåll fortsätta seklet ut. Detta material kompletteras och bekräftas av tulljournalernas uppgifter, vilka visserligen nu äro förlorade men som ligga till grund för J. Bergwalls år 1821 utgivna tabellverk om Göteborgs

² Ivan Lind, Göteborgs handel och sjöfart 1637—1920. Göteborg 1923. Jfr B. Boëthius och Eli F. Heckscher, Svensk handelsstatistik 1637—1737. Stockholm 1938.

varuutskeppningar 1661—1820.³ För ett par år — 1640 och 1645 — kunna liknande uppgifter hämtas ur Axel Oxenstiernas av Styffe utgivna skrifter.⁴

Göteborg var emellertid icke den enda exporthamnen. Andra funnos och såsom Erik Grill visat i sin uppsats om den nordhalländska bondeseglationen⁵ gick en hel del export av slöjdvaror över den lilla hamnen och tullkammaren vid Malesund på Onsalalandet söder om Göteborg. De äldsta uppgifterna — från 1637 — få vi för övrigt från ett par tullplatser i Sätilla socken i Västergötland vid den gamla riksgränsen mellan Sverige och Danmark.⁶ En grundligare genomgång av arkivens bestånd kan måhända ge ytterligare uppgifter om denna export och dess vägar.

I det nämnda arbetet av Lind, som huvudsakligen utgöres av tabellariska översikter av export och import vid valda tidpunkter, har emellertid det gods som här intresserar, nämligen saluslördens produkter av trä, järn m. m., i viss mån sammanslagits under rubriker sådana som "Arbeten av trä" etc., varför en ny genomgång av källorna blivit nödvändig för att få en mer detaljerad uppfattning om vad slags varor det rör sig om. Den här bifogade tabellen ger en översikt av dem samtliga, men då den är baserad på uppgifter blott från vart femte år⁷ ger den ej möjlighet till en kvantitativ statis-

tisk tablå över exportens omfattning. Detta har kanske också mindre intresse i förevarande sammanhang. Primärgenomgången av materialet ger dock en ungefärlig uppfattning även om den kvantitativa fördelningen och visar att den största posten i exporten utgjordes av diverse halvfabrikat för laggkärl såsom tunnstäver av olika slag, vilka främst försålles på Nederländerna och de brittiska öarna. Därefter kommer i storleksordning de färdiga laggkärlen såsom byttor, baljor, kar och spänner, vilka ha en mycket vid spridning över hela Väst-europa. En annan stor grupp bildar träskärrarbeten av skilda slag såsom tråg, skålar, skedar, slevar, tallrikar, fat, sköffor m. m. Grövre träarbeten såsom åror samt till skeppsutrustningen hörande ting såsom handspikar och bandstakar bilda en rätt stor grupp. Likartade produkter såsom taktännor, stegar och gittrar (skeppskopor) bli först under 1700-talet vanliga i exportlistorna. Av möbler märks framför allt en bred export av stolar och bord. Smärre järnarbeten, grytor och pannor, äro endast obetydligt företrädade liksom arbeten av sten.⁸

De i regeln noggranna uppgifterna om fartygens destinationsorter ge oss också möjlighet att mer i detalj följa exportens riktning. Såsom framgår av tabellen är det framför allt en mängd hamnar i England som äro mottagare av godset. Kvantitativt stämmer också detta vid ett överslag för de valda åren. Men även Neder-

³ J. Bergwall, Historisk underrättelse om Göteborgs betydligaste varuutskeppningar. Göteborg 1821.

⁴ Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Senare afdelningen, band 11. Bihang s. 685 ff. Stockholm 1905.

⁵ Erik Grill, Den nordhalländska bondeseglationen 1645—1700, i Studier tillägnade Curt Weibull 19/8 1946, s. 167 ff. Göteborg 1946.

⁶ Dens., s. 170.

⁷ De år som medtagits för den bifogade tabellen äro: 1641, 1645, 1650, 1655, 1659, 1665, 1671, 1675, 1680, 1685, 1690, 1695. Samtliga i Göteborgs länsarkiv utom 1675 och 1680, som hämtats ur Kammararkivet.

⁸ Exporten av textilier är av särskilda skäl ej upptagen i tabellens översikt. Den var emellertid mycket obetydlig under detta skede.

länderna och Danmark voro goda avnäm-
mare. I stort sett kan man säga att denna
export sträcker sig över hela Västeuropa
jämfte vissa delar av Nordtyskland, fram-
för allt de svenska östersjöprovinserna
där. Påtagligt är hur vid exporten är, det
är ju inte blott storstäder som stå som
destinationsort utan en mängd tämligen
okända småhamnar. Det är emellertid att
observera att slöjdprodukterna blott ut-
gjorde fyllnadsgods i lasten, vars huvud-
del nästan utan undantag bestod i Sveriges
då viktigaste exportvaror järn och
trä. Den sista posten exporterades ju sär-
skilt från Göteborg i stor myckenhet.

Om arten, kvantiteten och destinations-
orterna lämna sålunda de nämnda käl-
lorna goda upplysningar, däremot helt
naturligt ej om godsets ursprungs-
ort. Blott de enstaka tullhandlingarna från
1637⁹ antyda detta. Av dessa framgår
nämligen att södra Västergötlands skogs-
bygder intill Hallandsgränsen, framför
allt Bollebygds härad redan då var cent-
rum för en omfattande laggkärlstillverk-
ning. I övrigt kunna vi blott analogiledes
sluta oss till tillverkningsorterna för de

olika varorna, men så rikliga uppgifter
som det redan från denna tid finnes om
näringslöjden i dessa trakter och dess
saluföring bl. a. i Göteborg⁹ torde risken
för felaktigheter vara minimal. Även de
mer i detalj kända förhållandena från
1700-talet styrka antagandet att det här
är fråga om export huvudsakligen av just
slöjdprodukter och endast i mycket ringa
omfattning av stadshantverkarnas arbe-
ten. Till en mer specificerad kännedom om
slöjden och dess villkor under detta skede
kunna vi däremot ej komma. Först under
1700-talets senare del ger arkivmaterialet
oss möjlighet att mer i detalj följa de
olika bygdernas specialiteter och till och
med i vissa fall finna individerna bakom
denna produktion.¹⁰

⁹ Göteborgssnickarnas besvär över intrång från
bondehantverkare 1650 28/2, 1699 20/10 (Komer-
skoll. arkiv), 1686 30/9 (Riksarkivet) m. fl. —
Dito från stadens tunnbindare 1667 18/4, 1670 15/9
—6/10, 1694 ?/9 (Göteborgs landsarkiv). Jfr
Helge Almquist, Göteborgs historia. Del II, tiden
1681—1718. Göteborg 1935, s. 394.

¹⁰ Se bl. a. G. von Schoultz, Möbelsnickeriet i
Lindome, i *Fataburen* 1942, s. 81 ff.

SUMMARY

Export of Domestic Crafts from West Sweden during the 17th Century

The author draws attention to the fact that
it was not the products of the town craftsmen
that from the point of view of quantity con-
stituted the most important part of the export
of refined articles before the arrival of in-
dustrialism in Sweden but rather those of
artisans living in the country districts. These
found their way far beyond the boundaries
of the country. The above is exemplified by
the accompanying table which illustrates the

exports from Gothenburg during the 17th
century. The greatest consignments consisted
of finished tubs and barrels and of staves for
these. Such wooden articles as basins, bowls,
spoons, etc. also form a large group. In the
line of furniture there existed a wide export
of chairs and tables. The export of the above
articles extended over the whole of Western
Europe.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Den nya tiden — det nya språket

Av *Sten-Bertil Vide*

När en folklivsforskare talar om "den nya tiden", menar han ofta nog inte detsamma som historikern, utan han avser därmed den tid och de livsformer, som brutit igenom i stort sett under det senaste seklet. Denna nya tid karakteriseras ju i första hand på landsbygden av övergången från naturhushållning till penninghushållning och i städerna av industrialismens fullständiga genombrott. Jämsides härmed skedde utveckling på de mest skilda områden, och det är med fullt fog man kan tala om att en ny tid brutit in.

Den nya tiden har i olika sammanhang behandlats av folklivsforskarna, men att vi med denna nya tid i viss mån också fått ett nytt språk, har kanske inte just uppmärksamats utanför språkmännens krets.

Det svenska skriftspråket har sina rötter i fornsvenskan. Den s. k. kanslivsvenskan baserades huvudsakligen på Mälardalens dialekter, medan det religiösa skriftspråket först uppstod i anslutning till Vadstena kloster och följaktligen tog upp vissa östgötska drag. Till en början voro skrivreglerna ej synnerligen fasta, men de stadgades alltmer, och i synnerhet fram på 1700-talet började enhetliga stavningsregler alltmer tillämpas. På grundval av skriftspråket uppstod så ett för hela landet enhetligt talspråk. En förutsättning för uppkomsten av detta rikstalspråk var centraliseringen av kulturlivet och kulturinstitutionerna till Sockholm samt hovets och i viss mån även adelns inflyttning till huvudstaden eller dess närhet. Rikstalspråket var följaktligen till en början begränsat till Mälardalen och de centralsvenska landskapen, och det var först fram på 1800-talet, som det fick utbredning över hela landet.

Vid sidan av det högrestånds-språk, som rikstalspråket utan tvekan var, levde ute i landet de olika dialekterna kvar. Dessa hade — till skillnad från riksspråket — fritt utvecklats ur fornspråket, och varje trakt hade därför fått sin särpräglade dialekt. På grund av de geografiska förhållandena i vårt land, hade dialektskillnaderna blivit så pass stora, att t. ex. en person från södra Sverige ofta blott med största svårighet eller kanske ej alls förstod en norrlänningsspråk osv. På landsbygden levde dessa dialekter ännu vid 1800-talets mitt kvar i full utsträckning, åtminstone utanför de centralsvenska landskapen.

När den nya tiden började bryta fram, var den språkliga situationen således ungefär denna:

1. Skriftspråket hade nått en hög grad av stadga i fråga om ortografi och ordböjning, och det var på det hela taget fritt från dialektpåverkan. Dock var det alltjämt konservativt.

2. Rikstalspråket hade också blivit ett i stort sett enhetligt språk — dock med regionala skiftningar — men dess användning var ännu begränsad till de högre stånden samt vissa kategorier bland städernas befolkning. På landsbygden var det endast enstaka individer, som talade riksspråk eller "på köpst", som det kallades i Sydsverige.

3. Dialekterna hade ännu kvar sin starka ställning bland gemene man på landsbygden, och det var väl i stort sett endast vid högläsning, som den lokala riksspråksvarianten kom till användning.

Den nya tiden inneslöt i sig många faktorer, som påverkade språkutvecklingen. Många av de förändringar, som möta inom språket, hade

begynt redan tidigare, men somliga av dem påskyndades av den nya tiden. Andra åter uppstå på grund av de förändringar i hela livsföringen och samhällsstrukturen, som nu växa fram.

I fråga om skriftspråket genomfördes ett par stavningsreformer, den sista och mest genomgripande år 1906. Den största förändringen vad gäller skriftspråket är dock den, att det blivit mer mångsidigt och nyansrikt. Vid sidan av det stela kanslispråket och den nyktra normalprosan ha andra stilarter rätt fritt utvecklats. Olika strömningar inom litteraturen ha påverkat skriftspråket mer eller mindre, liksom även journaliststilen.

Det är emellertid i talspråket, som vi möta de flesta och mest omfattande förändringarna. I städer och tätorter vann rikstalspråket alltmer terräng, och därifrån spreds det så småningom även till landsbygden, och i våra dagar ha dialekterna i stort sett försvunnit från de flesta trakter av vårt land och återspeglas endast i vissa dialektala färgningar av rikspråket.

Orsakerna till dessa förändringar av de språkliga förhållandena äro i viss utsträckning desamma som för många andra förändringar inom skilda områden, vilka falla inom ramen för den nya tidens genombrott. Folkskolan har givetvis spelat en stor roll, men denna har måhända överdimensionerats. Indirekt har den kanske betytt mest, eftersom den i många fall skapat intresse för läsning och studier. Större beläsenhet och ibland fortsatt skolgång, inte minst vid folkhögskolor, yrkes- och lantmannaskolor, hjälpte till att omvandla språket både i städer och på landsbygd. När naturhushållningen avskrevs och gemene man fick mer kontanter att röra sig med, fick han också möjlighet att i större utsträckning skaffa sig litteratur. En del böcker gåvos ju också ut i billiga folkupplagor och såldes på marknader och av kringvandrande handelsmän. Tidningar, som tidigare varit en sällsynthet, blevo alltmer vanliga. På sistone ha givetvis även radio och talfilm betytt en hel del.

En annan faktor av vikt för språknivelleringen var de förbättrade kommunikationerna. Tidigare hade varje resa varit något av ett äventyr, och många av landsbygdens invånare hade knappast varit utanför sin egen hem-

socken. Genom järnvägar och andra nya kommunikationsmedel blev det möjligt för de flesta att se sig om, åtminstone i sin egen landsända. Många drogo iväg från hemorten för att söka en bättre utkomst i städerna eller vid något större företag, t. ex. järnvägsbyggena. Det stora flertalet av dem, som på så sätt flyttade från hembygden, slog sig ner i främmande trakter, men somliga vände tillbaka sedan de samlat sig en sparslant till ett eget hem. I vilket fall som helst främjades språkutjämningen av förflyttningarna.

Övergången från dialekt till riksspråk innebar vad ljudsystemet beträffar, att dialektala ljud i stor utsträckning försvunno. Detta kan exemplifieras med att tonande *s* (*z*), muljerat *n* (*ñ*) och bilabialt uttal av *v* (*w*) i ord som *frysa* 'frysa', *biña* 'binda', *kwäll* 'kväll' i stort sett ha försvunnit. Likaså uttalet av *g* som affrikata (liksom i eng. *George*) i t. ex. *djöra* 'göra', *liddja* 'ligga'. Diftongerna för t. ex. *e* och *å* (i former som *raisa*, *råisa*, *räusa* m. fl. 'resa' och *kaol*, *kåol* m. fl. 'kål') hör man numera sällan. Uttal som *måse*, *possa*, *kaaf* ha ersatts med riksspråkets *mosse*, *påse*, *kaffe*, osv.

I fråga om ordens böjning har åtskilligt ändrats, och liksom beträffande ljudsystemet ha de flesta och mest genomgripande förändringarna skett i de perifera dialekterna. Några exempel skola här ges: Gamla dialektala femininformen som *sol*, *sola*, *solan*, *solena* ha ersatts med *solen*. Pluraler i bestämd form som *hästa*, *gatera*, *stugun* ha försvunnit. Den stränga åtskillnaden mellan maskulina och feminina ord har luckrats upp. När man i dialekterna och även i äldre riksspråk sade *hon* om solen och soffan men *han* om månen och stolen, säger man nu i stället *den* om alla dessa. Likaså säger man nu *en grann häst* och *en grann ko* gentemot t. ex. vissa äldre dialekters *en granner häst* men *e grann ko* eller *ena granna ko*. En del omljudda pluraler, t. ex. *tür* 'tår', *är* 'aar', *gräner* 'granar', *tjör* 'kor', liksom vissa starkt böjda verbformer, t. ex. *mol* 'malde', *vov* 'vävde', *stalp* 'stjälpte', äro obrukliga eller på god väg att bli det.

Dialekternas syntaktiska egenheter höra nog till de språkliga detaljer, som segast hållit sig kvar. Dialekternas syntax har varit åtskilligt svårare att undersöka än t. ex. ljud- och form-

läran, ty även den, som mycket väl känner ett mål, blir ofta fast i skriftspråkets uttryckssätt, när han skriftligt skall återge det. Det är först i och med den moderna grammofoon- och bandupptagningen, man kommit åt att ingående studera talspråkets syntax. Så mycket är dock klart, att åtskilligt av folkmålets syntax blir bevarat i det lokala riksspråket.

De faktorer, vilka ovan nämnts som viktiga för övergången från dialekt till riksspråk, ha givetvis också medverkat till en betydande förändring i fråga om ordförrådet. Horisonten har vidgats. Det är inte längre endast den egna trakten eller det egna landet, som fångar gemene mans intresse. Man har fått lära sig att i mångt och mycket tänka internationellt, och här har kanske tidningspressen och radion spelat den förnämsta rollen. Man har berikat sitt ordförråd med glosor som *världsmästare*, *handelsavtal*, *missionsstation*, *linjetrafik* och *amerikakoffert*. Som tidigare sagts, bytte man ut många av dialektorden mot andra dialektala ord med större spridningsområde eller mot riksspråksord. *Öna* ersattes på sina håll i Sydsvrige med *lamma* (senare *lamma*, *få lamm*), hör med *lin*, *bjugg* eller *bygg* med *korn*, och *gräbba*, *däka*, *kulla*, *stinta* byttes mot *flicka*, för att bara ta ett par exempel.

Förutom de här nämnda förhållandena är det även en del andra, som spelat en rätt betydande roll vad gäller förändringarna i ordförrådet, inte minst på landsbygden. Genom den livligare kontakten med städer och samhällen och upprättande av handelsbodas på landsbygden fick landsbygdens folk kontakt med en del nya handelsvaror, och deras ordförråd utökades med ord som *fotogen*, *flatbrännare*, *kaffeflaska*, *celluloidkrage*, *tryckhäktor*, *emaljerad*, *vykort*, *blyertspenna*.

De nya arbets- och brukningsmetoderna inom jordbruket och dess binärningar förde också med sig nya ord: *fjäderharv*, *ringvält*, *skördemaskin*, *guano*, *bortfelder*, *pelusker*, *betesvall*, *täckdika*, *taggträdsstängsel*, *separera*, *ardener*, *hönsring*. Man fick i fråga om heminredningen *tapeter*, *buffé*, *schäslong*, *antimakasser*

och *oljetryck*. De nya samfärdsmedlen förde med sig ord som *lokomotiv*, *räls*, *propeller*, *däck*, *förgasare* men också *returbiljett*, *tidtabell*, *frimärke*, *assurera*. Sporten hade sin vokabulär, som i sinom tid också trängde ut till landsbygden med ord som *halvback*, *centra*, *mål*, *oldboys*.

Man skulle på så sätt kunna fortsätta med det ena området efter det andra, där nya ord kommit in. Och ständigt och jämt fortsätter ordströmmen. Med våra dagars nära kontakt mellan landsbygd och tätorter har också skillnaden dem emellan utjämnats, och de nya orden komma överallt lika fort. *Vätebomb*, *sputnik* och *skiffle* t. ex. blevo väl kända samtidigt över hela vårt land.

Men om nu i synnerhet landsbygdens språk i så oerhört hög grad tillförts nya ord under det senaste seklet — skulle det i så fall innebära, att det tidigare varit mycket ordfattigt? Visst inte. Samtidigt som de nya företeelserna uppträdde, försvunno en del gamla och med dem också hela den terminologi, som hörde dit. Som levande kan man numera knappt längre räkna det ordförråd, som hörde samman med träskotillverkning, tjärbränning, lövtäkt, den hemslöjdsbetonade lin- och ullberedningen osv. Vad menades t. ex. med *rödsked*, *träskomärr*; *kratta rötter*, *mo*, *sör*; *lövkrök*, *risbit*; *skäktstol*, *kämla*, *tottaklymna*, *spulta*, *springhästar*? De flesta ha säkerligen ingen kännedom om dessa ord, hämtade från de nämnda ämnesområdena.

Det är givetvis i första hand dialektologien, som skall se till, att de försvinnande dialekterna undersökas och räddas undan glömskan, men även för folklivsforskningen är det en uppgift av betydelse, att de gamla orden tecknas upp. Samtidigt som undersökningar göras om de gamla arbetsmetoderna, redskapen, levnadsförhållandena osv., måste även terminologien och uttryckssätten tillvaratagas. Man måste ha klart för sig, att med den nya tiden även ett nytt språk vuxit fram, samtidigt som ett gammalt håller på att försvinna.

Om Mårtens gås i mälardalens län 1557

Av Jan Liedgren

I en bunt "Papper tillhöriga medlemmar av släkten Bååt" i Riksarkivet finnas bland annat några brev från riksrådet Björn Persson (Bååt) till hans broder Johan Persson. De äro avsända från den förres gårdar Ulvsunda i Bromma eller Fällnäs i Sorunda till den senares gårdar Fituna i Sorunda eller Tidö i Rytterne och ha tydligen kommit till Riksarkivet med den Oxenstiernska samlingen från Tidö. I ett av dessa brev, daterat (Ulvsunda ändrat till) Fällnäs den 13 november 1557 och adresserat till Johan Persson till Fituna, har Björn Persson tillagt följande post scriptum:

käre bror iak tacke tik gerna för tet fat
tv gaff mik 'ok szää för sancte morthens
gász iak vil tet gerna förskylla / Jtem

käre broder gör vel ok giff eth suar om
vårt bythe tik gudh befallendis.

Svenska Akademiens Ordbok (band 17, 1945) känner intet äldre belägg på uttrycket (Sankt) Mårtens gås än ett ställe i Petrus Petreius beskrivning över Ryssland 1614. Bruket att äta stekt gås som söndagsmat mellan slutet av september och Martini är åtminstone känt från Linköpingsbiskopen Hans Brasks matsedlar (Kh 54, pag. 237, LStB) och anföres därifrån bl. a. i Hans Hildebrands verk Sveriges Medeltid (II, s. 473, jfr s. 478; jfr även E. Nygren, Registra ecclesie Lincolniensis, LBH NS 3, s. 288). Belägg från Mälardalens län under 1500-talet torde vara förut okända.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

BAYEUXTAPETEN

Av *Anne Marie Franzén*

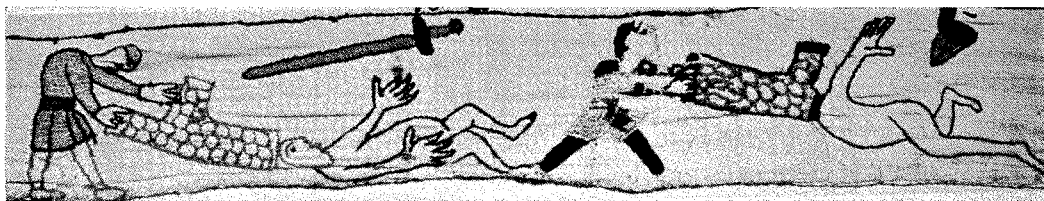
The Bayeux tapestry. Phaidon press.
London 1957. 182 s. Pris 47 s. 6 d.

På förhand vet man, att den är över 70 m lång och $\frac{1}{2}$ m bred, att den är broderad i ylle i flera färger på vit lärftbotten. Man vet, att den handlar om Vilhelm Erövrarens färd över Engelska kanalen och hans seger över Harald vid Hastings 1066 och man tror, att det intryck man redan har av ett storverk kan bekräftas men icke mer. Så far man till Bayeux och får se den i verkligheten, upphängd i hela sin otroliga, oändliga längd — en fantastisk syn. Meter efter meter av en smal vit tygvåd smyckad med elegant tecknade figurer i olika färger, som nu på avstånd förefalla ganska bleka. Denna sammanhängande skildring, som man kan följa i den ena livligt tecknade scenen efter den andra, något sådant kan man inte föreställa sig, det måste ses. Det är kanske inte så underligt, att man lyckats bevara den genom tiderna — alla som ser den, måste inse dess märkvärdighet.

Tapeten, eller låt oss hellre använda det nordiska ordet bonad, hänger nu i det gamla biskopliga palatset invid katedralen i Bayeux. Det är en stor sal, som man tydligt har gjort i ordning, så att dess väggar skola räcka till för den långa bonaden. Den är hängd i en sluten glasmonter och takbelysningen är indirekt. Väggarna äro täckta med ett grovt tyg målat i gula och bruna toner i ett slags flätmönster. Denna bakgrund förtar tyvärr en del av färgerna i bonaden. Även speglingar i glaset gör, att man går miste om en del. Man frågar sig, hur den har gjort sig i katedralen, där den brukade hängas upp i koret under relikfesten den 1 juli för att därefter hänga kvar under oktaven.

Vid första åsynen verkar bonaden väl bibehållen. Börjar man granska den närmare, så ser man dock, att de gångna århundradena lämnat sina spår naturligt nog. Vad färgerna beträffar, så äro de mest urfärdiga i början av tapeten. Scenerna med Edvard Confessor äro sålunda tämligen bleka. Hästen, som Harald rider ut på vid början av resan till Frankrike, skiftar i blågrönt, under det att hästarna i de engelska stridsscenerna, t. ex. i avsnittet med Odo och Vilhelm, äro kraftigt mörkblå. I dessa scener, alltså på slutet av bonaden, äro färgerna bäst bibehållna. Förmodligen har denna del suttit mera skyddad för dagsljus.

Phaidon Press i London har just givit ut ett stort verk, *The Bayeux Tapestry*, vars praktfulla bilder verkligen förmå ge läsaren en bättre uppfattning av bonaden än man tidigare kunnat få. Bildmaterialet, som upptar nära hälften av bokens sidor, består dels av en serie fortlöpande bilder i svart och vitt så att man kan följa händelsernas gång, dels av ett stort antal helsidesbilder i färg. De utomordentliga fotona ha tagits av Percy Hennell med verklig förståelse för de textila kvaliteterna. Även färgbilderna äro utan tvekan de bästa som hittills publicerats. Om man jämför dem med originalet, som undertecknad hade tillfälle till, så märker man dock, att färgerna blivit klarare, starkare och livligare i färgreproduktionerna än i verkligheten, och en viss benägenhet för överdrivande av de gula och rosa accenterna kan konstateras. Så är t. ex. i avsnittet på pl. III, där en dvärg håller två hästar, den främsta alldeles för guldfärgad, i verkligheten är den benfärgad. Dvärgens byxor äro för skarpt gröna, på bonaden ha de en dovare färgton. I pl. XII är förhållandet likartat. En del andra scener ha vissa blekt

1. Detalj från bonadens nedre bård. De fallna kämparna berövas sina rustningar.

eller smutsigt gula detaljer, som blivit rosa-färgade. Den gröngrå färgen i t. ex. pl. VI är däremot utmärkt avpassad.

I stället för att ge en allmän beskrivning och genomgång av bonaden har man valt att i separata uppsatser behandla den ur skilda synpunkter. Dessa undersökningar ha anförtröts åt en rad av framstående forskare. Sir Frank Stenton har skrivit om den historiska bakgrunden, professor Francis Wormald om stil och teckning samt om inskriptionerna och Sir James Mann har behandlat vapen och rustningar. Mlle Simone Bertrand, som närmast har överinseende över bonaden i Bayeux, beskriver dess öden sedan den "upptäcktes" på 1700-talet, John L. Nevinson ger en studie av klädedräkten och George Winfield Digby, föreståndaren för textilavdelningen på Victoria and Albert Museum, behandlar tapetens teknik och tillverkning. Slutligen ger Charles H. Gibbs-Smith en skildring av vad som händer på varje bild.

Från urvalssynpunkt förefalla ämnesvalen relativt självfallna men intressanta och givande, och det är ganska naturligt, att man nu valt likartade undersökningsområden som en gång A. Levé för ca 30 år sedan i sitt arbete om Bayeux-tapeten (*Le tapisserie de Bayeux*, Paris 1919). I avsnittet *Étude critique* skärskådar denne bonaden ur så gott som exakt lika synvinklar: I. *Veritable sujet*. II. *Dessin*. III. *Execution matérielle*. IV. *Costume civil*. V. *Armes et armures*... Levés för sin tid utmärkta arbete citeras delvis flitigt bl. a. av Digby.

Naturligtvis kan man även tänka sig andra områden värda att taga upp till behandling. Kan man t. ex. inte få ut något om tidens arkitektur, om seden, exempelvis vid audien- ser, måltider, fester, begravingar? Och i

vilken grad återger tecknaren direkt sin samtids förhållanden?

Av de olika avsnitten i det nu aktuella arbetet fäster man sig framför allt vid Francis Wormalds lärda utredning av stilen i den tecknade framställningen, vilken han sätter i samband med engelska handskrifter från andra hälften av 1000-talet. Han anser det troligt, främst med hänsyn till teckningens och inskriptionernas art, att bonaden tillverkats i England. Han pekar på det faktum, att biskop Odo, Vilhelms halvbror, redan 1067 var earl av Kent. Om denne, som det i flera tidigare arbeten antagits (bl. a. Fowkes och Mac-lagans), var initiativtagare och primus motor till detta väldiga arbete, ligger det nära till hands att peka på den framstående Canterburyskolan som ett troligt ursprung för tecknare av skisser och kartonger. Den gamla attributionen av bonaden som "*la tapisserie de la reine Mathilde*" torde nu vara definitivt övergiven.

John L. Nevinson verkar i sin uppsats om de civila kläderna vara i viss mån ointresserad av sitt ämne. Han varnar läsaren för att sätta alltför stor tilltro till att bonaden ger en historiskt riktig bild av klädedräkten. Man har emellertid i fråga om Bayeux-tapeten med dess så utpräglad realistiska framställning svårt att tro, att tecknaren i fråga om kläderna enbart skulle ha litat till tecknade förebilder.

Vad beträffar klädedräkten, som nästan uteslutande är manlig — endast tre kvinnor förekomma på samtliga dessa 70 m — är det särskilt en fråga, som man skulle vilja diskutera i Nevinsons framställning. Den vanligaste dräkten är den korta kjorteln eller tunikan, medan den långa är förbehållen de engelska kungarna och hertigen av Normandie. Dessutom synes man i vissa situationer, t. ex. till

2. Den döde konung
Edvard iordningställes för
begravningen.

häst, vara iförd ett plagg, som allmänt tolkats som tröja och knäbyxor, eller möjligen tunika nedstoppad i byxor. Nevinson tycks emellertid gå in för — han är i detta avsnitt något dunkel — (s. 73) — att det byxliknande plagget i allmänhet är en delad tunika och att byxorna bäras osynliga under tunikan. Om det verkligen vore en uppslitsad kjortel tycker man knappast, att den så helt skulle kunna täcka även benens insida som är fallet t. ex. i scenen med Harald och Guy till häst i början av bonaden. I så fall måste teckningen vara mycket schematiskt och stiliserat gjord.

Vad som dock i viss mån stöder denna teori är framställningen av rustningarna i strids-scenerna, som även tydligt indicera byxor. Sir James Mann påpekar emellertid i sin uppsats om vapen och rustningar, att det är omöjligt att tänka sig byxor av rent praktiska skäl utan att det rör sig om en delad lång brynjeskjorta. Detta stödes också av framställningen i den nedre bården på slutet av bonaden, fig. 1. Där berövas på flera ställen de döda sina rustningar. Överallt dragas dessa över likens huvud, något som vore omöjligt, om de icke varit öppna nedtill. Kan man dock icke tänka sig, att dessa delade kjortlar (såväl av tyg som brynjor) vid de inre kanterna varit försedda med någon sorts spännen eller band? Med dessa kunde man efter behag fästa samman byxbenen kring varje ben, så att flikarna icke flögo upp vid hastiga rörelser eller ritt.

Vidare säger Nevinson, att vid skildringen

av Edvard Confessors död hans döda kropp ligger på ett grönt täcke fodrat med pälsverk, fig. 2. Är så verkligen fallet? Kan det icke här röra sig om ett täcke besatt med tofsar eller fransar, alltså en flossad vävnad av det slag som vi bruka kalla rya. Vivi Sylwan har redan framkastat detta i sin bok Svenska ryor. Det som stöder hennes tolkning är det ålderdomliga danska uttrycket i fråga om ett lik som är klätt "att ligga paa ru" liksom det ofta i isländska sagor och inventarieförteckningar nämnda gravtacket *kogurr*, som troligtvis var vad vi kalla rya. I så fall är framställningen här av den döde kung Edvard ett bevis för tecknarens realistiska inställning.

Kapitlet om teknik och utförande, som är författat av G. W. Digby, är mycket välskrivet och roligt att läsa och till grund för det ligger en verkligt stor beläsenhet. Men det synes mig, att det är skrivet av en teoretiker, som knappast direkt och genomgående har undersökt Bayeuxtapeten utan ser den som ett estetiskt föremål — genom glas.

Det program han ger s. 39 för sin uppsats, är helt prisvärt och omfattar en detaljerad beskrivning av tekniken och diskussion av problemen i fråga om mönsterteckning och utförande, en kort diskussion av jämförbara broderade bonader i befintliga källor och i kvarlevande material, några notiser om nuvarande tillstånd samt om bonadens bevarande och konservering.

Hur genomför han nu detta? Den detaljerade tekniska redogörelse, som man väntar

sig, inskränker sig till en mera ordinär beskrivning av broderistyggen, dubbel läggsöm samt konturstygn. Vid effekten av läggsömmen uppehåller han sig länge, han talar om de måleriska värdena, om lättheten att genom denna teknik täcka stora ytor och om de onaturalistiska färgerna. Men det är en mängd andra frågor, som man vill ha svar på: bottenstygets finhet, trådtätheten, i förhållande härtill ullgarnets grovlek, och framför allt vill man veta mer om färgerna.

Enligt de flesta forskarna och även enligt Digby äro färgerna på mönstergarnet åtta. När jag studerade bonaden kunde jag tydligt iakttaga sex, med en viss osäkerhet kanske även en sjunde: en röd, en klart gul, en ljust blå, en mörk dito, nästan svart, två gröna (en mörkt gräsgrön och en ljusare grön). Dessutom en urfärdig färgton, som av Levé och Bertrand betecknats som "gris tourterelle" (dugvrått). Så skall det finnas ännu en blå färg, som dock är svår att bestämma, då färgerna skifta i de olika avsnitten, beroende på färgmedlens olika kvalitet och styrka och på den blekningsgrad, som de olika partierna varit utsatta för. Det skulle här ha varit av största intresse att ha fått en teknisk analys av de olika färgerna. Inte blott för att därigenom vara i stånd att definiera bonadens färger utan även för att kunna jämföra med andra textilier från 1100- och 1200-talen, t. ex. de skandinaviska. På Skogs- och Överhagdalsbonaderna finnas fyra färger, bl.a. en röd färg, som är mycket lik den röda på Bayeuxtapeten och om vilken man vet, att den är färgad med krapp. En blågrön ton är framställd med vejde och en gul med mjölon osv. Men även här är t. ex. den blå mycket skiftande från starkt mörkblå till ljust grönbå ton.

Digby ger en översikt av väst- och nord-europeiska broderitekniker i läggsöm, utförda med ullgarn, som är intressant och mig veterligen icke har gjorts förut. Där finns ovan nämnda "dubbla läggsöm", som tidigast är belagd i Bayeuxtapeten och som dessutom finns i några norska fragment. Från Island äro bevarade talrika exempel på detta slags broderi, ehuru man där även täckt bottenytan runt mönsterfigurerna. Enligt Digby blir den dubbla läggsömmen på slutet av medeltiden ersatt med den teknik, som förekommer i

Tyskland och Schweiz och där brukar kallas Klosterstich. Den är lik den föregående men enklare, friare och blir fortare sydd. Klosterstich skulle sedan ersättas av "canvas work", dvs. söm över räknade trådar såsom korsstygn och petit point.

Fullt så schematisk kan dock icke utvecklingen ha varit. En del tekniker torde ha uppstått tämligen samtidigt som variationer av samma tema. Det norska Høylandsteppet från 1100-talet är sålunda sytt i s.k. vävsöm, dvs. broderi över räknade trådar, för att bara nämna ett exempel. Redan i slutet av medeltiden ha vi i Sverige korssöm och varianten tvistsöm på t. ex. Fogdöbonaden.

Men för övrigt är som sagt Digbys redogörelse intressant och hans kännedom om det skandinaviska äldre textilmaterialet mycket imponerande. Ett par påpekanden kunna möjligen göras. Fragmenten från Oseberg ha ursprungligen förmodligen icke tillhört en och samma bonad utan utgöra rester av flera olika. Likaså är uttrycket "the more degenerate piece" från Överhagdals kyrka (s. 48) missvisande, då hela denna serie av bonader ju består av flera en gång sammansydda vävnader av mycket olika kvalitet. På s. 51 har Digby missuppfattat uttrycket "att tjälda ett skepp", som icke är detsamma som att tjälda t. ex. en kyrka. I senare fallet prydde man kyrkans väggar med vävnader, i det förra har tjäld innebörden av tält. Det betydde, att man övernattade i skeppet och drog över sig ett hölje, kanske rent av seglet som tält.

Konserveringen av bonaden har också sin historia, som kan vara nog så intressant. Enligt Digby tycks den mest ingripande konserveringen vara utförd 1842. Mlle Bertrand nämner i sina intressanta historiska notiser, att bonaden då blev flyttad från Hôtel de Ville till Bibliotheque Publique och utställd i monter. Därvid företogos nödvändiga reparationer.

Skärskådar man bonaden noga, så ser man, att den är rätt kraftigt restaurerad, bitar ha fällt in i bottenstyget, trasigt eller felande broderi har ersatts med nytt. Därvid har man i allmänhet använt sig av grövre garn och tekniken är annorlunda. Man har spänt trådar som i det ursprungliga broderiet men sedan ej spänt nya däröver, utan man har nöjt sig

med att fästa ned de förstnämnda i en slags om stjälkstyggn påminnande söm. Kanske är det dessa restaureringar, som härstamma från 1842?

Det finns dock även andra konserverings-tekniker. Det starkt skadade slutpartiet av bonaden har olika sorters isyningar såsom 1:

lika det ursprungliga, 2: det ovan beskrivna, 3: någon slags schattersöm. Färgerna på dessa senare tillsatser äro starkt påverkade av tiden; så ingår i den röda färgen ifyllningar med ett garn, som fällts ut till en skarp, blekviolett ton. Även några grella orange- och blågröna färger skämma helhetsintrycket.

HELEN ENGELSTAD: *Refil — Bunad — Tjeld. Middelalderens billedtepper i Norge*. Fortids kunst i Norges bygder, utg. av Kunstindustrimuseet i Oslo, serie II, publ. II, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1952.

DENS.: *Dobbeltvev i Norge*. Dito II: VI, Oslo 1958.

I den storslaget upplagda serien "Fortids kunst i Norges bygder" har Helen Engelstad författat de båda ovan nämnda delarna. Författaren till de mellanliggande banden, behandlande "Norsk billedvev" (bd I rec. i Rig 1955) är Thor Kielland, som också står som redaktör för hela serien. Eftersom ämnena för Helen Engelstads båda arbeten rätt mycket griper in i varandra kan det vara lämpligt att anmäla dem samtidigt.

Av det bevarade medeltida materialet är huvudparten redan vetenskapligt redovisat av olika författare, norska som svenska — Hans Dedekam, Fredrik Wallem, Björn Hougen, Vivi Sylwan, Erik Salvén, Agnes Branting, Andreas Lindblom m. fl. En sammanställning av dessa forskares resultat har ju i och för sig gott fog för sig, och man emotser med förväntan vad rektor Engelstad har att tillägga.

Beträffande den märkliga Baldisholbonaden hade Dedekam i sitt 1918 utkomna arbete genom jämförelser bl. a. med Hylestadportalen kommit till den slutsatsen, att den otvivelaktigt är ett norskt arbete och tidigast från perioden 1180—90. Helen Engelstad redogör för denna argumentering, men hänger upp tidfästningen på stavkyrkornas nu omdisku-

terade datering och ser där en möjlighet att vävnaden skulle vara ännu något äldre. Det är anmärkningsvärt att hon icke rådfrågat den otvivelaktigt främsta internationella auktoriteten på detta område, Betty Kurth (Die deutschen Bildteppiche des Mittelalters, Wien 1926), som hon f. ö. citerar i annat sammanhang. Dr Kurth uppfattar den norska bildvävnaden som ett primitivt konstverk, vars säreget starka artistiska verkan just sammanhänger med denna egenskap. På grund av några anakronistiska detaljer, vilka f. ö. delvis noterats av Dedekam, anser hon emellertid, att denna vävnad icke kan ha tillkommit förrän under 1200-talets förra hälft, sannolikt något senare. Anmälaren, som f. ö. har svårt att instämma i rektor Engelstads stilistiska resonemang på sid. 62—63, kan inte finna annat än att den Kurthska argumenteringen — och dateringen — är riktig.

Redan på grund av denna datering kan man icke acceptera möjligheten av den på sid. 59 framförda hypotesen, att Baldisholbonaden skulle haft något samband med kröningen i Bergen 1163 eller kungsgården på Helgöya. Däremot torde förslaget att den kan ha utförts för domkyrkan i Hamar ha goda skäl för sig. Omkring ett stort kyrkobygge bör det ha bedrivits konstnärlig verksamhet av olika slag, och i en sådan miljö kan man ju väl tänka sig den verkstad, som engagerats i detta betydande textilföretag: en serie på tolv månadsbilder i samma format som det bevarade brottstyckets båda figurer.

Nästa nummer är den likaledes märkliga bonaden från Høylandets kyrka, vilken underligt nog fått en mindre rubrik. Och hos vilken författaren tydligen icke uppfattat det konst-

närliga värdet. På sid. 71 betecknar hon nämligen "hele gjengivelsen" som "temmelig naiv" och fortsätter: "Det er gjort omhyggelige, skjønt litt klossete forsøk på å gjengi detaljer i drakt og arkitektur, men det har ikke den kunstneriske holdning og stramme linjeføring som Baldisholteppet".

Förhållandet torde snarast vara det omvända. Baldisholbonaden är, efter vad jag förstår, just "klosset" i formen, men den har en omedelbar friskhet och en charm, som icke enbart beror på de väl stämde och väl bevarade färgerna, utan också på en konstnärlig kraft och betagande ursprunglighet. Men den strama konturteckningen och det rikt varierande ytbroderiet på Høylandsbonaden har just den förfining, som måste förutsätta närheten till ett betydande konstcentrum. Att en sak som denna skulle ha utförts på en "gård i Høylandet" förefaller mer än otroligt.

Som komplettering till de båda relativt hela figurbonaderna är det värdefullt att få uppgifterna om de rester av bonader (?), utförda i olika broderitekniker, som påträffats i 4 kyrkor (Rön, Urnes, Borgund och Lom). Benämningen "teppe" på dessa små fragment är emellertid kanske icke fullt adekvat.

En intressant nyhet är en cirka 4 m lång duk med broderade tvärbårder i rikt varierad geometrisk ornamentik. Men varför intet försök till förklaring av det underliga namnet "Huldreduken"? Och varför koppla den så nära samman med de tidiga brickbanden? Vilka man, i motsats till vad som säges i texten, f. ö. känner ganska bra. Denna typ av geometrisk ornamentik var ju icke ovanlig under senare medeltid.

Den på fig. 53 f. återgivna långduken i Bergens museum måste, som förf. också framhåller, vara importerad och på grund av där avbildade renässansdräkter gjord under efterreformatorisk tid. Det kunde emellertid i detta sammanhang ha varit av intresse att nämna, att några altardukar, som ingå i den berömda medeltida Danzigskatten, så när som på människofigurerna, nära överensstämma med duken i Bergen (W. Mannowsky, *Der Danziger Paramentschatz*, II: 2 nr 291—296).

Det långsmala formatet på bonaden från Hafslö kyrka i Sogn torde vara den huvudsakliga anledningen till att den betecknats som

medeltida, i trots av att den dels är försedd med initialer, som syfta på ett känt prästpar, och dels med årtalet 1656, vilket efter vad jag förstår måste beteckna dess rätta ålder. Såvitt jag kan se av avbildningarna, tyder vissa detaljer och ornament såväl som den vanställande geometrifieringen av figurframställningen direkt på 1600-talet. Ett för läsaren närliggande exempel (avbildat hos Kielland, bd I, sid. 32) är en målad väggdekoration från 1604 i Eidsborgs kyrka i Telemark. Den har (minst) 7 flacka bågar; i fonden bakom figurscenerna synes högt sittande fönster med små rutor liksom Hafslöbonaden. Detta mera om ordning och flit än konstnärlig förmåga vittnande sömnadsarbete kan, synes det mig, mycket väl tänkas vara utfört av en prästfru på landet och hennes döttrar.

Som särskilda kapitel behandlas dubbelvävningen och de s. k. dubbelsidiga vävnaderna, vilka f. ö. återkommer med samma bilder i nästa bok! När det i planen för hela serien var bestämt att ett band skulle ägnas dubbelvävnad, tycker man att det skulle ha varit riktigare att vänta med deras behandling, i all synnerhet som dubbelvävnaderna har föga att ge beträffande det ämne som bokens titel anger.

Sedan man genom illustrationerna konstaterat, att det bevarade materialet knappast bjuder på större nyheter utöver vad som redan var bekant, är det med verklig nyfikenhet man fördjupar sig i inledningskapitlet "Tjelding", vilket med stöd av litterära uppgifter behandlar den textila rumsutsmyckningen under medeltiden, ett ämne, som hittills varit föga uppmärksammat för Nordens vidkommande. Det är ett digert kapitel på 23 spaltade foliosidor. Och utan underrubriker! Kontinentalt och nordiskt, tidigt och sent, citat och spekulationer om vartannat. Förf. har dragit fram många intressanta uppgifter, men man skulle önska att hon avstått från en mängd funderingar, som rakt inte ha med ämnet att göra. Det faktum att ordet tjeld (*tjald*) ju ursprungligen betyder tält har t. ex. fört henne långt på avvägar. Och nog verkar det något *out of place* då man på sid. 17 läser om magiska symboler och fruktbarhetsföreställningar i samband med de hästhuvudformade tältstöden från Gokstadskeppet. Och om ett mycket hypo-

tetiskt "ciborium" i hednatemplen på Rügen! Det är också bra onödigt att spekulera över ett samband mellan refilens långsmala form och de "tidligare eller samtidige manuskriptroller" (sid. 33).

Redogörelsen och stickproven härovan torde ge vid handen att det är ett ganska otillförlitligt arbete, som icke på något sätt gör rättvisa åt det intressanta tema, som boken skulle samla sig om. Det nonchalanta sättet att mer eller mindre felaktigt eller ofullständigt referera anförda arbeten är lika irriterande som författarens många tvärsäkra påståenden utan verklig täckning.

Det skall erkännas att boken om dubbelvävnader är mindre slarvig och att förf. här är något mera försiktig med antaganden och hypoteser. Men nog finns åtskilliga orsaker till anmärkningar! I all synnerhet som publikationen, av förordet att döma, uppträder med vetenskapliga pretentioner.

Dispositionen är oklar och framställningen rörig, vilket gör boken mycket besvärlig att läsa. Detta blir tyvärr inte lättare genom det stora formatet och den ofta obegripliga blandningen av illustrationerna och de otillräckliga bildhänvisningarna. Ett fatalt fel, som väl får skrivas på förlagets eller tryckeriets konto, är att de breda tabellerna är satta så att hela boken måste vändas upp och ned, då man vill läsa kolumnrubrikerna.

Det existerande föremålsbeståndet är digert, men övervägande sent. Den tabellariska katalogen innehåller ca 300 nummer, alltifrån ett otvivelaktigt och ett fåtal möjliga medeltida exemplar till det yngsta täcket, som bär årtalet 1949. Därtill redovisas de i Sverige och Finland bevarade medeltida dubbelvävnaderna, varav 4 är av en speciellt ålderdomlig typ., som brukar dateras till 1200-talet, och vilka påträffats i de gamla norska provinserna Jämtland och Härjedalen.

Av tabellen kan inhämtas att det äldsta daterade täcket är från 1731, medan ingen av de före detta placerade exemplen — ett 90-tal — har något årtal; följaktligen är ju deras ålder ganska oviss. Huvudparten av dessa "äldre" vävnader uppges stamma från Gudbrandsdalen, där de skall ha vävts på s.k. oppstavev (den ålderdomliga vävstolen med

varpen nedhängande och spänd genom tyngder).

Med dessa förutsättningar — här sammanfattade av anmeldaren — skulle man ha väntat en redogörelse för de båda huvudgrupperna, behandlade ur olika synpunkter var för sig. Och parallellt därmed illustrationer. Nu får man leta efter bilderna, som ofta saknar hänvisning. Det är faktiskt svårt att bilda sig en föreställning om hur förf. menar att den äldre gruppen sett ut.

I stället kommer ett stort kapitel kallat "Mönstre, motiver og farver", vilket inledes med mångordiga spekulationer, bl. a. om hur dubbelvävnaden skulle kommit till Norden i form av siden från Orienten eller Central-europa (!). På sid. 25 säger författaren, att dubbelvävningen under medeltiden var knuten till en överklassmiljö för att senare övergå till "ren folkekunst" och att denna utveckling skett i de trakter, där "kontakten med Sverige og Sveriges herregårdsmiljö i 1500 og 1600 årene gjorde sig sterkere og sterkere gjeldende". Nu är det ju så, att det aldrig funnits några herrgårdar i nämnda eller angränsande svenska landskap! Liknande ovederhäftigt prat fortsätter särskilt i sammanfattningarna på sid. 108 och 143, där man möter (det helt ogrundade!) påståendet, att det fanns dubbelvävnader här under vikingatiden. Ett än värre prov i samma riktning finner man på sid. 98: "Med tekstilene fra Oseberg og Birka i minne tror jeg vi med sikkerhet kan si at de aller fleste av våre senere husflidsteknikker allerede har vært kjent og nyttet i Norden i vikingetid og den tidlige middelalder. Dobbeltvevningen er bare en av de mange."

I denna såväl som i den förra boken ger rubrikernas gradering och samordning ofta anledning till förvåning. Då man t. ex. längre fram i kapitlet "Mönstre" etc. kommer till redogörelsen för det bevarade nordiska materialet är detta uppdelat med följande underrubriker: 1) "Dobbeltvev fra tidlig middelalder" (omfattande ganska många exempel!), 2) "Brudetepper" (varmed icke menas verkliga brudtäcken, utan bonader med processioner, som påstås vara bröllopsföljen eller kanske fruktbarhetsriter) samt 3) "Gudbrandsdalske dobbeltvevninger". Senare kommer en ny huvudrubrik, "Doppeltvevninger i bruk",

med den omedelbart följande underavdelningen "Innskrifter" (vilken väl rätteligen hör till mönsterkapitlet) och därefter "Likåklär" (beskrivande 5 st, varav 3 icke äro dubbelvävnader!). Kapitlet "Veversker og miljø" handlar delvis om flamskvev, vilket ämne Kielland behandlat i sina tre böcker!

Under "Geografisk utbredelse" ger sig författaren på att diskutera allehanda sidenvävnader, som hon funnit passa för sin östliga ursprungshypotes. Jämförelserna bevisa alls ingenting. Det må här nämnas, att s. k. Luccasiden (o. a. norditalienska sidentyger från 1300-talet och däromkring) icke äro dubbelvävnader i v a n l i g mening (fast det står så i Adèle Weibels bok). Hur det förhåller sig med det i not 9 anförda spanska exemplet vågar jag icke bestämt yttra mig om, men nog är Weibels datering till 1500—1600-talen riktigare än Engelstads 1400-talet, vilken är helt osannolik. Det kan också påpekas att "Mudejar" icke är någon ort, utan ett arabiskt ord (för en morisk skattebetalare), nu vanligt som stilbeteckning.

Slutligen må understrykas att de siden, som räknas till de s. k. gravfynden från Rayy, äro synnerligen omtvistade — framstående orientaler anser dem vara förfalskningar — varför de däribland förekommande dubbelvävnaderna utgör kläna bevis för denna tekniks förekomst i Persien under 1000- och 1100-talen. Men även om de skulle vara autentiska, så är tekniken mycket sällsynt vid denna tid. Den i Persien och östra medelhavsområdet under lång tid (åtminstone ca 500—1100) helt dominerande sidetekniken är den tvåvarpiga kypertarten, som på engelska nu vanligen benämnes *compound twill* (i samtida latinska inventarier ofta *samit*). Det är den sorten, som i stort antal bevarats i Birka och Osebergfynden. Och det är således i första rummet den sorten, som kunde tänkas som de aktuella mönsterbärarna från söder och öster.

På tal om denna teknik bör påtalas ett litet misstag, som i detta fall har grundläggande betydelse. På sid. 22 identifieras nämnda engelska term felaktigt med "dobbelsidig vevning". Författaren tycks inte minnas vad hon själv skrivit bara två rader tidigare: "dobbelsidig vevning kalles også forsterket vevning eller dobbeltvev på enkel renning.

Engelsk, *Two faced weave* — — —." Den *compound twill*, som även kallas "bysantinsk", någon gång "polymita" (tyska *Doppelköper*), är emellertid något helt annat. Den karaktäriseras av sina två varpsystem med helt olika funktioner: bindande och mönsterbildande. Denna art omnämndes av mig i en recension, till vilken förf. här gjort en i detta fall tämligen opåkallad och direkt missvisande hänvisning.

Beträffande den dubbelsidiga vävnaden möter man på sid. 103 följande uttalanden: dels att dessa vävnaders mönster och färger varit "den direkte förutsetning for tepper i dobbelt vev" och dels att de importerats från eller via Ryssland, vilket senare antagande motiveras med, att det "kan ha vært slike vevninger som til å begynne med har gått under navnet ryssetäcken". Häremot kan bl. a. sägas att olikheterna mellan denna tämligen enhetliga importgrupp och de olika nordiska dubbelvävnaderna är betydande, inte endast tekniskt, utan även mönstermässigt sett. Inflytelsen kan således omöjligt betecknas som direkt. Artens nära samband med en grupp siden, som möjligen är italienska (enl. senare forskningar dock troligen spanska) har noga utretts av Vivi Sylwan, som därvid också framkastat en (rätt omotiverad!) gissning på ryska handelsmän som förmedlare. Men detta behövde ju inte betyda att dr Sylwan menat att vävnaderna i fråga skulle ha tillverkats i Ryssland eller i Orienten, vilket är direkt osannolikt bl. a. på grund av envarpstekniken.

Avslutningsvis några ord om illustrationerna, vilka är av hög kvalitet, fr. a. beroende på det präktiga konsttryckspapperet. Jag har tidigare klagat på dispositionen av bilderna, som jag finner opraktisk. En annan sak man reagerar mot är att så många av bilderna återkommer i båda böckerna eller i någon av Kiellands delar. Det är faktiskt att lura köparen av den dyra boken. I själva verket finner man det breda, ännu okända norska materialet av yngre datum alltför knapphändigt illustrerat — de många detaljerna på rutpapper ger ju knappast heller ett rättvist intryck; f. ö. kunde dessa ritningar med fördel ha återgivits i litet mindre skala.

Agnes Geijer

SVEN HIRN: *Imatra som natursevärdhet till och med 1870*. En reselitterär undersökning med lokalhistorisk begränsning. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utg. af Finska Vetenskaps-Societeten, h. 102, Helsingfors 1958 (diss.). 328 s. Pris 1 500 mark.

Sven Hirns avhandling om Imatra hör inte till de vanliga i fråga om typ och metod. Den är i första hand lokalhistoria men till betydande del också litterär motiv- och genrehistoria. Även konsthistoriska synpunkter har uppmärksamats.

Författaren berättar om Imatra som turistattraktion och har därvid utnyttjat källor av starkt skiftande slag: förutom ämbetshandlingar och liknande arkivmaterial bl. a. geografiböcker och kartor, lokaltraditioner, turistklotter på byggnaderna och klipphällarna kring forsen, bildframställningar, folkvisor och konstdiktning. Men framför allt har författaren intresserat sig för reselitteraturens vittnesbörd. Han är inte den förste som mera konsekvent begagnat reseskildringar som källa. Men föregångarna är jämförelsevis få, och Hirn skiljer sig från dem genom att lägga vikt inte bara vid beskrivningarnas sakinhåll utan också vid deras art, vid skildrings-sättet och dess samband med den litterära tidsmaken såväl som med berättarens individualitet och situation.

Det är ingalunda författaren fördolt, att reselitteraturens anseende för vederhäftighet inte är det bästa. Speciellt utländska resenärers många gånger rent groteska missförstånd — till stor del bottnade i språksvårigheter och otillräckliga förhandskunskaper om det gästade landets förhållanden — har gett genren dåligt rykte. Inte helt med rätta, menar Hirn. Reseskildringarnas kvalitet växlar naturligtvis mycket starkt, men i gynnsamma fall har de ovanliga förutsättningar att lämna värdefulla, delvis unika upplysningar. Resenären är i princip inställd på att suga åt sig nya intryck, och han möter dem med friska sinnen. Det händer att han ser och noterar sådant som för ortsbön är alltför självklart och vardagligt för att väcka hans uppmärksamhet. Det kan därför synas rimligt att något mera än som van-

ligen sker beakta reselitteraturens uppgifter. Det har Hirn gjort. Han har låtit det lokalhistoriska materialet och resenärernas berättelser — jämförda med varandra och bedömda med kritik — från var sin sida kasta ljus över Imatras historia. På åtskilliga punkter har han därigenom fått fram färgrikare och mera detaljskarpa bilder än vad det lokalhistoriska materialet ensamt kunnat ge.

Imatra nämns i finsk folkdiktning och i uppbördsböcker från 1500-talet, men den första beskrivningen av forsen kommer inte förrän 1650, i ett historisk-geografiskt arbete av Michael Wexionius. Han ger en dramatisk bild av de framstormande, svindelväckande vattenmassorna, som med sin kraft kommer marken att vibrera och med sitt bedövande dån överröstar även den starkaste stämma. På liknande sätt men med varierande känsloreaktioner har Imatra sedan skildrats av en lång rad andra betraktare.

En av dem, och en av de mest berömda, var Bernardin de Saint-Pierre. Berömd blev han visserligen först åtskilliga år efter sitt besök vid Imatra, sedan han kommit under Rousseaus inflytande och hunnit skriva sin vildmarksromantiskt känslolösa Paul et Virginie. Tills vidare var han bara en ung löjtnant, som på en inspektionsresa 1763 såg Imatra och på ämbetets vägnar gjorde anteckningar om vad han sett. Inför det mäktiga skådespelet reagerade han alltigenom som god son av upplysningstidevarvet: han förskräcktes och ryggade tillbaka inför vattenmassornas raseri, så vida skilt från den klara källa och den idylliskt porlande bäck, som tillhörde de stående inslagen i den klassicistiska diktningens landskap. När han hämtat sig efter det första intryckets chock, började han — alltjämt tidstypiskt — fundera över den nytta man skulle kunna dra av det framrusande vattnets energi.

Bernardin de Saint-Pierres anteckningar står på gränsen mellan ett äldre, objektivt noterande framställningssätt och reseberättelsens mera subjektiva. Reselitteraturen började just vid denna tid bli en genre på modet. I Rousseaus efterföljd svärmade man för lantliv och naturskönhet; samtidigt blev det betydligt bekvämare att resa, tack vare förbättrade vägar, värdshus och skjutsmöjligheter. Följden blev

fler resenärer och fler reseberättelser. Hirn visar hur den utvecklingen tydligt återspeglas också för Imatras vidkommande. Ett av tecknen på att det ökade intresset för resor också kom Imatra till del är det besök som Katarina II, följd av stor svit, avlade 1772. Kejsarinans besök bör ha ökat Imatras rykte och gav även anledning till uppförandet av en paviljong och till andra anordningar som i fortsättningen kom turismen till godo.

Med 1780-talet får Imatra en plats i den rena reselitteraturen, och några få år in på det nya seklet betraktas forsen för första gången av en skribent som är fylld av romantikens subjektiva och allbesjälade naturkänsla. I hans exalterade beskrivning tar forsen karaktéristiskt nog gestalten av ett rasande vilddjur, som söker slita sina fjättrar. Också i fortsättningen av århundradet, så långt författarens framställning sträcker sig, domineras Imatraskildringarna av romantisk livskänsla och stilsträvan. Forsen presenteras vanligen med starkt personligt känslöengagemang och på ett språk som inte försmår de starka effekterna. Nyttosynpunkterna lyser helt med sin frånvaro. Inte sällan förstärks den romantiska accenten av den litteratur — t. ex. Ossian eller Chateaubriand — som resenären för med sig i fickan eller i minnet och som färgar av sig på upplevelsen av forsen.

Men alla har inte reagerat lika entusiastiskt. Författaren, som hyser påtaglig kärlek till avhandlingens föremål och ogärna ser att någon tycker illa om hans fors, nödgas med resignation konstatera, att Imatra bemötts kallsinnigt inte bara av en del mera obskyra personer, vilkas omdöme man till nöds kan sätta sig över, utan också av Runeberg. Makarna Runeberg besökte Imatra 1838, och ingen av dem blev imponerad. Skalden tyckte för sin del att forsen liknade en kvarnränna, låt vara av jätteformat. Hirn söker trösta sig och läsaren med att peka på en rad förklarande och förmildrande omständigheter: Runeberg var ute i tjänsteärenden och längtade hem till sitt fiske och var därför på dåligt humör, han hade liksom många väntat sig ett vattenfall och fann en fors, vädret var vid besöket uselt och även vägen, vidare var vattenståndet ovanligt lågt. Därtill kommer, menar Hirn, att Runeberg hade vuxit upp i insjö-

bygd och fått sin naturkänsla präglad av den — ett påpekande av rätt diskutabel relevans, förefaller det, eftersom något liknande bör ha gällt om många av Imatras beundrare. Mer eftertryck skulle man vilja lägga vid en annan synpunkt, som författaren antyder men inte riktigt utför: Runeberg var ju vid denna tid en målmedveten bekämpare av romantikens yvighet och patetik och framhöll i stället det enkla och lugna, det glanslöst fåordiga, det harmoniskt avvägda som ideal för litteraturen och för livet. En man med sådana ideal kunde knappast väntas falla i hänryckning inför Imatras dånande kraftmanifestationer.

Vid tiden för makarna Runebergs besök hade Imatra hunnit bli ett populärt turistmål. Om de mer eller mindre förnäma resenärer som under detta decenium och de kringliggande sökte sig dit, och om de anordningar som företogs till turisttrafikens fromma, berättar Hirn utförligt, med aldrig sviktande tålmod. En naturlig slutpunkt för framställningen finner han med året 1870; då utarrenderades Imatraområdet till ett privat bolag, som raskt byggde ett modernt hotell och en linbana och inom kort drev upp besöksfrekvensen till förut oanade höjder.

Efter den kronologiska framställningen av Imatras historia studeras i ett särskilt kapitel mera i detalj hur reseförfattarna skildrat forsen. Ett annat kapitel ägnas åt Imatra i tradition och dikt. Att ingetdera ger något större utbyte beror troligen mindre på författaren än på materialets torftighet. Av liknande skäl har inte heller avsnittet om Imatra i bild så mycket mer än barkbröd att bjuda på, trots den energi med vilken undersökningen genomförts. Författaren framhåller själv monotonien i bildbehandlingarna av forsen. Han noterar också det anmärkningsvärda i att de så sällan visar några romantiserande tendenser; orsaken finner han i konstnärernas medelmåttighet och motivets övermäktiga svårighet. Många bilder har reproducerats i boken, och det är man tacksam för. Med hjälp av dem kan man skaffa sig en uppfattning om hur forsen och dess omgivning en gång såg ut.

Sven Hirns avhandling har ett inte obetydligt intresse ur metodisk synvinkel. De resultat författaren når, torde ha värde i första hand för dem som förmår låta sig fångas av

Imatras lokalhistoria. Men också de som inte tillhör denna förmodligen något glesa skara har åtskilligt att hämta i boken. Både kulturhistorikern och litteraturhistorikern bringas i kontakt med material, som visserligen inte har kunnat avvinnas några omstörtande synpunkter men som ter sig lärorikt och (oftast) nöjsamt i Hirns omsorgsfulla och kultiverade presentation.

Gösta Löwendahl

BENGT STOLT: *Kyrkorestaurering. Några funktionella synpunkter.* Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, Stockholm 1957. 148 s. Pris häft. kr 11:—, inb. kr 15:—.

Under de sista decennierna har restaureringarna av våra kyrkor tagit nästan oroväckande proportioner. Det har blivit modernt att restaurera. Först den senaste tidens ekonomiskt bistra klimat har dämpat denna hausse, och det kan nu finnas anledning att summera intrycken från de många konserveringar och förnyelser som övergått kyrkorna. Diskussionen rörande principer och metoder i detta arbete, kan inte sägas ha varit särskilt livlig. Man motser därför en bok i ämnet med förväntan.

"Kultrum eller sakralt museum" kunde vara en alternativ titel på Bengt Stolts bok. Med god kännedom om mellansvenska kyrkor och kyrkorestaureringar — framför allt de gotländska — ger förf. råd och anvisningar om det mesta inom en kyrkobyggnad, från kalkmålningars framtagning och konservering (en alltför ofullständig behandling) till psalmbokhyllans lutningsvinkel. — Men boken berör också väsentliga frågor om de gamla kyrkobyggnadernas utnyttjande i en aktiverad kyrklighet.

Kyrkan är uppbyggd kring högaltaret, som skall vara församlingens naturliga blickpunkt. Men kyrkorummet skall samtidigt bereda plats för ett rikt differentierat gudstjänstliv, som tillförts flera nya företeelser, så gott som okända under 1800-talet, tidedärder, processioner, musikandakter etc. För att tillgodose dessa behov måste, enligt Stolt, de kyrkligt praktiska synpunkterna gå före de antikva-

riska. Förf. anser att de nya "evangeliska" funktionerna i regel kan tillämpas utan för stora ommöbleringar av de medeltida kyrkorna. Värre är det med de efterreformatoriska interiörerna. De stora predikokyrkorna, med sina ofta mycket vackra och enhetliga inredningar i rokokostil och empire, riskerar att byggas om med "lillkyrka" och andra funktionsdugliga lokaler. När det gäller stormaktstidens gravkonst, de barocka altaruppsatserna och föremål av museal karaktär, epitafier o. dyl., blir Stolt något av en bildstormare. De gotländska sandstensskulpturerna vill han kasta ut och önskar samtidigt sopa rent i Uppsalamodens många gravkapell med deras "tomma stenistor och annat bråte".

Stolts synpunkter är säkert högkyrkligt oantastliga, men för en museiman bekymmersamma. Om församlingarna verkligen behöver utnyttja sina gudstjänstlokaler så rikt differentierat som förf. hävdar, skulle stora kulturhistoriska värden stå på spel. I regel är emellertid församlingarnas styresmän traditionella och ganska lågkyrkliga samt dessutom klart medvetna om sin egen kyrkas historiska värde. Det är också i en naturlig känsla av pietet, som de kyrkliga och antikvariska myndigheterna brukar enas vid restaureringarna.

För den som har att lägga antikvariska synpunkter på kyrkorna och deras behandling finns det alltså åtskilligt att invända mot denna bok. Den praktiska inställningen sammanfaller inte alltid med den estetiska eller historiska. Tegelgolven, t. ex., som i vissa kyrkor är ett så karakteristiskt inslag anser Stolt vara "absolut förkastliga" — ur renhållnings-synpunkt.

Boken innehåller många värdefulla, praktiska anvisningar. Men ett par väsentliga, tekniska frågor har blivit styvmoderligt behandlade. Problemen kring kyrkans uppvärmning och belysning avfärdas kortfattat. Det talas om risken för nedsotning men sägs ingenting om det stora bekymmer, som uttorkningen av träinventarierna utgör. Likaså borde den känsliga frågan om ledningsdragningarna ha diskuterats. Vid de elektriska installationerna har tyvärr ofta mycket okänsliga ingrepp gjorts både på byggnader och inredning.

Till slut några radanmärkningar. Altaruppsatsen i S:ta Maria kyrka i Vä skymmer inte

”konstnärligt högtstående målningar från romansk tid”, utan en pastisch av ganska begränsat värde från 1800-talets mitt. Den äkta målningen döljer sig i bästa fall under denna sentida puts. — Stolt utdelar flitig ros och ris vid sina beskrivningar av restaureringsarbeten. Men då förf. beskriver vad han anser vara verkligt misslyckade arbeten, avstår han från namns nämnande och betecknar objektet hänsynsfullt för ”onämnd kyrka”. Sådant synes mig vara missriktad finkänslighet, som knappast tjänar den fria diskussionen kring ett aktuellt och viktigt ämne.

Sven E. Noreen

Från Fugger till Kreuger. Studier tillägnade Oscar Bjurling. Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen i Lund 2. Gleerupska bokhandeln i distr., Lund 1957. 144 s. Pris kr 15:—.

Festskriften till Oscar Bjurling på hans 50-årsdag har getts en påhittig men föga täckande titel. Fugger och Kreuger skymta visserligen i början och slutet, men uppsatserna i övrigt ha en vida mer enhetlig karaktär än vad rubriken låter förmoda och gälla i huvudsak ekonomiska och sociala problem i Sverige under 1800-talet. Flertalet bidrag utgöra tydligen avsnitt ur kommande större undersökningar och exemplifiera alltså det omfattande forskningsarbete, som pågår vid den av Bjurling ledda Ekonomisk-historiska institutionen i Lund. Av särskilt kulturhistoriskt intresse äro de uppsatser, som behandla några av skiftets följdforeteelser. Rutger Maclean hade i sitt reformarbete letts av tanken, att jorden bäst brukades i små enheter. Utvecklingen gick dock i en annan riktning. Här om skriver Knut Björk i sin uppsats Uppkomsten av plattgårdar, som behandlar herrgårdarnas metod att skapa nya större brukningsenheter genom sammanslagning av sina utskiftade arrendehemman. Hela byar kunde härigenom

utplånas och de stora sociala tragedier som detta måste haft till följd ha tidigare föga uppmärksamrats. Hur på enskilt initiativ en form av bondepensionering inrättades i Örtofta i Skåne beskriver Per-Erik Back i sitt bidrag om Enskifte och socialvård. Syftemålet var att avskaffa det informella servitut, som den vanliga undantagsinstitutionen med naturaförmåner innebar och därigenom öka jordens rörlighet. Ett delresultat av Inge Svenssons undersökning av Macleans bevarade räkenskapsböcker från Svaneholm är att prästernas uppgifter till de statistiska tabellerna beträffande korntalet synas böra tillmätas större källvärde än vad som hittills tillskrivits dem. En grupp andra bidrag behandla direkt ekonomiska problem ur källkritisk synpunkt. Sålunda finner Gunnar Fridlitzius vid en undersökning av Markegång och marknadspris vid 1800-talets mitt, att den förra är en verklig prisnotering återgivande det faktiska läget. Torbjörn Fogelberg har jämfört räkenskapsböckerna från ett antal glasbruk med den officiella industristatistikens uppgifter och funnit, att dessa senare ha sådan tillförlitlighet, att de med försiktighet kunna användas av forskningen. Till de källkritiska studierna hör också Torkild Ovesens undersökning Jordbrukspolitik och jordbruksproduktion 1930—1940, av vilken framgår, att 1930-talets många prispolitiska åtgärder i mycket ringa grad påverkade produktionen. Detta är ju ett för den allmänna meningen högst överraskande resultat, som dock väl stämmer med vad vi från äldre tid veta om centraldirigerings ringa verkan. Förf. antyder, att fördelningsbilden av odlingarna i stället kan ha sammanhang med impulsspridningen. Dennas intrikata problem ha framgångsrikt studerats inom den nyare lundsiska kulturgeografien. Kanske kan den svårförklarliga kartbild Ovesen uppger sig ha fått fram också belysas av jämförelser med folklivsforskningens utbredningskartor, och de med nutiden sysslade samhällsvetenskaperna sålunda ha anledning att även dra nytta av dess resultat.

Sigfrid Svensson

KORTA BOKNOTISER

FREDRIK PAASCHE: *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden*. Med minnesord, inledning och noter utgiven av Dag Strömbäck. Norstedts, Stockholm 1958. 163 s. Pris kr 10:—.

Våren 1941 höll Fredrik Paasche på inbjudan av Olaus Petristiftelsen en rad föreläsningar i Uppsala över mötet mellan hedendomen och kristendomen i Norden. Det föga utarbetade manuskript han då använde som stöd för sin muntliga framställning har nu utgivits i tryck med minnesord, inledning och noter av Dag Strömbäck.

Det är mycket mer än vad som eljest brukar vara fallet som här rymmes under beteckningen "minnesord och inledning". I fråga om sidantalet utgöra dessa avdelningar sammanlagt ungefär halva boken, vilket måhända först kan synas oproporionerligt, men i stället visar sig vara en mycket stor tillgång, åtminstone för den som inte är specialist på detta forskningsområde. Strömbäck tecknar bilden av forskaren Paasche på ett sätt som redan från början väcker intresse för hans skrifter. Han ger en detaljrik och initierad sammanfattning av Paasches tidigare forskningar med utgångspunkt från de frågeställningar som ha varit och fortfarande är aktuella när det gäller norrön kristendom: Var den en religion utan djupare fäste hos folket? Var den blott en lära för de få och bildade? Var det en tänjbar lära som i viss mån anpassade sig efter hednisk tro? Förde den med sig en ny och äkta fromhet som genomsytrade folket? — De nu publicerade föreläsningarna betecknar Strömbäck till slut som "en syntes av Paasches forskningar i omvändelsetidens historia".

I sju kapitel skisserar Paasche brytningstiden mellan hedendom och kristendom i Norden. Vad han vill försöka ge svar på är, säger han, följande frågor: "Hva foregikk i menneskenes *sinn* under møtet mellom hedendom og kristendom? Og hva er omfatningen og betydningen av kristendommens seier? Eller av det vi *kaller* kristendommens seier. Det som i *virkeligheten* skjer, er jo at nye religiøse og etiske forestillinger trenger et stykke inn i de eldre og trenger til side noen av dem." Det är

intressanta och fängslande sidor som sedan följer och man förstår mer än väl att universitetets största lärosal var fullsatt de gånger Paasche föreläste. Men man inser också, att den långa redovisning Strömbäck lämnat över de analyser, som föregått denna elegant utformade syntes, välbehövt har poängterat dess även vetenskapliga tyngd.

B. E—dt.

RAGNAR NILSSON och CARL-MARTIN BERGSTRAND: *Folketro och folksed på Värmlandsnäs II*. Gumperts förlag, Göteborg 1955. 210 s. Pris kr 10:—.

Denna bok är en fortsättning av den 1952 tryckta första volymen med samma titel. Arbetet är en ren materialsamling av främst uppteckningar och i några fall arkivaliska belägg. Bland rubrikerna kan nämnas Frieri och bröllop, Födelse och dop, Död och begravning, Lucia, Julafton, Fastlagen och påsken. Därjämte behandlas folketro och sed knuten till andra tidpunkter samt till husligt arbete och djur. Uppteckningarna är givetvis av starkt skiftande kvalitet men ger genom sin talrikhet en god insikt i den lokala folktron och seden. Tydligt framkommer t.ex. hur fixerade vissa föreställningar varit medan andra äro förvånansvärt differentierade för att gälla ett så geografiskt begränsat område.

Bergstrand fortsätter således sin uppgift att göra det lokala materialet tillgängligt för den lokalhistoriskt intresserade allmänheten och för forskarna. Denna framgångsrika målmedvetenhet är värd all beundran. Mången gång skulle man dock kanske önska, att uppteckningarna hade en bättre tidsprecisering i stället för att återge ett mer obestämt imperfektum. I de flesta fall spelar detta måhända ingen större roll, men t.ex. vid lokala djupstudier kan man få anledning att beklaga en sådan obestämdhet. Detta framfört även som ett allmänt apropå. Ett önskemål vore också att principerna för ett arbete av denna art tydligt deklarerades. Har urval skett, i så fall efter vilka linjer, har uppteckningarna bearbetats, i så fall på vilket sätt? Till läsarnas båtnad har boken försetts med realregister.

S. B. E.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Styrelseberättelse 1957

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1957 uteslutande inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG. Under året har 4 häften utgivits.

De under år 1957 gjorda ansträngningarna att vinna nya medlemmar har rönt stor framgång. Av stort värde är det att bibliotek och skolor inträtt som medlemmar och därigenom gjort tidskriften känd och utnyttjad i betydligt vidare kretsar än vad som kan utläsas enbart av antalet prenumeranter.

För värdefullt stöd tackar föreningen Folklivsarkivet i Lund samt Nordiska Museet.

Under året har föreningen åtnjutit ett statsanslag om 3 500 kr såsom bidrag till tryckning av RIG.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

<i>Ingående Balans Konto</i>	
1/1 1957	
<i>Tillgångar:</i>	
74 000 ex. "Rig"	2 186:—
Bankräkning	4 346:03
Kassa och postgiro	1 053:41
Underskott 1956	81:24
	<hr/>
	Kronor 7 666:68
<i>Skulder:</i>	
Ledamöters fond	2 186:—
Diverse Personer	2 444:42
Överskott 1953—1954	3 346:12
Underskott 1955	309:86
	<hr/>
	Kronor 7 666:68

<i>Vinst och Förlust Konto</i>	
<i>Inkomster:</i>	
Medlemsavgifter	6 130:—
Försäljning	2 641:87
Statsbidrag	3 500:—
Gåva	500:—
Ränta	102:76
	<hr/>
	Kronor 12 874:63

<i>Utgifter:</i>	
Tryckningskostnader	9 614:29
Övriga omkostnader	7:—
Överskott 1957	3 253:34
	<hr/>
	Kronor 12 874:63

<i>Utgående Balans Konto</i>	
31/12 1957	
<i>Tillgångar:</i>	
74 000 ex. "Rig"	2 186:—
Bankräkning	1 948:79
Kassa	168:15
Giro	2 161:42
Diverse Pers. medlemsavgift	1 192:—
Diverse Pers. försäljning	738:—
	<hr/>
	Kronor 8 394:36

<i>Skulder:</i>	
Ledamöters fond	2 186:—
Överskott 1957	3 253:34
Överskott 1953—1954	3 036:26
Underskott 1956	81:24
	<hr/>
	Kronor 8 394:36

Herman Zetterberg

Mats Rehnberg

Revisionsberättelse 1957

Undertecknade, som av Föreningen för svensk kulturhistoria utsetts till revisorer för granskning av föreningens räkenskaper för år 1957, få härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Räkenskaperna äro förda med omsorg och reda och alla utgiftsposter vederbörligen verifierade. Den i styrelsens berättelse ingående översikten av

föreningens ekonomiska ställning överensstämmer med räkenskaperna. Vi få därför tillstyrka, att föreningen beviljar skattmästaren och styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 24 april 1958.

K. E. Sahlström

Arne Björnstad

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av ANDREAS LINDBLOM m. fl.	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av GUNNEL HAZELIUS-BERG	7:—
<i>Tapeter</i> av INGEMAR TUNANDER	9:—	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av JOSEF SJÖGREN	35:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av ERIK ANDRÉN	9: 50	<i>Vävskedsmakeri och hornslöjd</i> av FOLKE SVEDENFORS	7:—
<i>En bok om Tyresö</i> av A. LINDBLOM, S. WALLIN, S. KARLING, B. BOËTHIUS m. fl.	20:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Julita klostets godspolitik</i> av PER STENSLAND	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av ALLAN NILSSON	5:—
<i>Broderier</i> av ANNA-MAJA NYLÉN	5:—	<i>Årets äring</i> av ALBERT ESKERÖD	15:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av REINHOLD OLSSON	10:—	<i>Leva i brukessambälle</i> av BJÖRN HALLERDT	12:—
<i>Pataholm</i> av MANNE HOFRÉN	12:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av ELIS SIDENBLADH	30:—
<i>Skottsbergiska gården i Karlshamn</i> av BENGT BENGTISSON	9: 50	<i>Stjärnsundsuren</i> av STEN LUNDWALL ..	12:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av MANNE HOFRÉN	14:—	<i>Ur och urverk</i> av STEN LUNDWALL	18:—
<i>Flaskor och glas</i> av ELISA STEENBERG	9:—	<i>Rokokomöbler</i> av MARSHALL LAGERQUIST	25:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av ARVID BÄCKSTRÖM	15:—	<i>Herremansmöbler</i> av BRYNOLF HELLNER	3:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av SVANTE SVÄRDSTRÖM	18:—	<i>Allmogemöbler</i> av SIGFRID SVENSSON	3:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av BRYNOLF HELLNER	20:—	<i>Kistor</i> av GÖSTA VON SCHOULTZ	4:—
<i>Slagan och andra tröskeredskap</i> av DAG TROTZIG	12:—	<i>Svenska vävnadstekniker och mönstertyper</i> av E. VON WALTERSTORFF ...	18:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av GÖSTA BERG	10:—	<i>Tygtryck i Sverige före 1700</i> av INGERD HENSCHEN	12:—
<i>Rågöborna</i> av PER SÖDERBÄCK	12:—	<i>Folkdräkter</i> av ANNA-MAJA NYLÉN ..	12:—
<i>Gränna</i> av SIGURD WALLIN	10:—	<i>Hallandsgårdar</i> av ALBERT SANDKLEF	28:—
<i>Lapsk kultur vid Stora Luleälvos källsjöar</i> av ERNST MANKER	45:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av ANNA-MAJA NYLÉN ..	16:—
		<i>Prästgårdsminnen</i> av LARS-GABRIEL ANDERSSON	10:—

*Skrifter från Folklivsarkivet i Lund
utgivna genom Sällskapet Folkkultur. Nr 3.*

NORDEN OCH KONTINENTEN

Föredrag och diskussion vid Trettonde nordiska folklivs- och folkminnesforskmötet i Lund 1957.

Mit deutschen Zusammenfassungen.

Innehåll:

Martin P. Nilsson: *Sakralt och profant.*

Marta Hoffmann: *Problemer kring flamskvevningen i Norden.*

Den firsidiga gården. Med inlägg av bl. a. Sigurd Erixon, Svend Jespersen, Toivo Vuorela, Rigmor Frimannslund, Albert Eskeröd.

Kyrkan och de folkliga årsfesterna. Med inlägg av bl. a. Kjell Bondevik, Henning Henningsen, Kustaa Vilkuna, Carl-Martin Edsman, Hilding Pleijel.

Hantverket som kulturförmedlare mellan Norden och Europa. Med inlägg av bl. a. Helge Søgaard, Nils Cleve, Hilmar Stigum, Allan Nilson.

Sägner om den första kyrkplatsen och Finnsägner. Med inlägg av bl. a. Dag Strömbäck, Sigfrid Svensson, Olav Bö, Waldemar Liungman.

208 sidor. Pris kr 16:00. Medlemmar i Föreningen för svensk kulturhistoria och Sällskapet Folkkultur erhålla boken för kr 12:00 portofritt från Sällskapet Folkkultur, Finnigatan 8, Lund, vid samtidig rekvisition och inbetalning å Sällskapetets postgironummer 177569.